

Univerzita Jana Amose Komenského Praha

Roháčova 63, Praha 3

**Studijní opora pro kombinované studium
předmět**

Úvod do sociologické teorie

Studijní obor: Speciální pedagogika (Bc.)

2022

Obsah

Obsah	2
Úvod	3
1. Vstupní informace k předmětu	4
2. Přehled témat předmětu	6
3. Vymezení, předmět a funkce sociologie	7
4. Vývoj sociálního myšlení.	10
5. Předpoklady vzniku sociologie, vznik sociologie	15
6. Struktura sociologie. Vertikální, horizontální	19
7. Vznik sociologie, zakladatelé. A.Comte	23
8. Vznik sociologie, zakladatelé. Herbert Spencer	29
9. Vznik sociologie, zakladatelé. K.Marx	34
10. Sociální normy, sociální kontrola. Normálita, sociální deviace a sociální patologie.....	40
Socializace, sociální zrání. Sociální anomie.	
11. Sociologický empirický výzkum. Konceptualizace a projekt výzkumu. Typy výzkumu.	45
12. Kvalitativní a kvantitativní výzkum	50
13. Operacionalizace předmět a objekt výzkumu, výzkumné cíle, hypotézy, znaky, konstrukce otázek	54
14. Metody sociologického výzkumu	58
15. Seznam povinné a doporučené literatury a dalších zdrojů	63

Úvod

Vážené studentky, vážení studenti,

tento předkládaný materiál slouží jako opora Vašeho studia, které absolvujete v kombinované formě.

V části vstupní informace naleznete anotaci předmětu, výstupy, kompetence, které získáte jeho absolvováním, a požadavky na jeho ukončení. Následuje přehled témat předmětu, přehled témat seminárních prací a specifické požadavky na ně. Přínosem tohoto materiálu je rozpracování jednotlivých přednášených témat, kde máte uvedeny základní pojmy a odkaz na základní studijní literaturu. Literaturu uvedenou pod jednotlivými studijními tématy je třeba chápat skutečně jako základní. Dále je třeba využívat i literaturu doporučenou dle instrukcí vyučujícího. Celkový seznam literatury a dalších zdrojů je uveden na konci studijní opory.

Je nutné mít na paměti, že ve dvanácti přednáškách nelze obsáhnout celý rozsah předmětu sociologie. Proto je kladen důraz na studium dalších pramenů jak v povinné, tak i v doporučené literatuře.

Rozvrh přednášek je součástí informačního systému Moggis, stejně tak i časy konzultací vyučujících.

Přejeme Vám hodně úspěchů ve vašem studiu.

1. Vstupní informace k předmětu

Předmět: Sociologie

Ročník 1. semestr: první

Způsob zakončení: zkouška

Anotace

Studijní předmět se zabývá specifiky sociologie a jejím postavením v systému věd. Měl by Vás naučit chápat vývoj sociologického myšlení v souvislosti s vývojem sociálního a politického myšlení, které nazýváme protosociologické, tedy zhruba do 1. poloviny 19. století. V další části se pak budeme zabývat vývojem sociologického myšlení v 19. a 20. století až do současnosti.

Budeme se zabývat projevy současné společnosti a společenským procesem v historickém kontextu. Rozsah předmětu a počet přednášek omezuje výklad jen na vybrané kapitoly a důraz je kladen rovněž na samostudium a doporučenou literaturu.

Sociologie je věda teoreticko empirická a empirický výzkum je podstatnou částí sociologie. Kurz proto seznámí studenty se základními fázemi sociologického empirického výzkumu jako je konceptualizace problému – tématu a s fázemi operacionalizace formulováním výzkumných cílů, konstrukcí hypotéz a výzkumného instrumentu, s vymezením základního a výběrového souboru a způsobu jeho konstruování. Vedle kvantitativního výzkumu kurz přinese základní informací o kvalitativním výzkumu jako nenumernického šetření a jeho srovnání s numerickým šetřením. Empirické uchopení sociálních jevů pomůže studentům k hlubšímu vhledu do sociální reality.

Výstupy z učení

Po úspěšném absolvování předmětu budete schopni:

- orientovat se v klíčových sociologických pojmech
- znát místo a specifika sociologie v systému věd
- porozumět historickým a gnozeologickým podmínkám vzniku sociologické reflexe světa
- chápat sociologické pojetí sociální reality
- rozumět pojmům z metodologie sociologického výzkumu
- rozumět výsledkům empirických sociologických výzkumů a kriticky reflektovat projekty, realizaci a interpretaci sociologických výzkumů
- připravit a realizovat jednoduchý sociologický výzkum

- porozumět sociálním procesům v současné společnosti
- chápat a ovlivňovat své místo a postavení ve společnosti

Požadavky na ukončení předmětu

Seminární práce v rozsahu cca 5 - 10 normostran. Odevzdání semestrální práce v daném termínu je podmínkou pro přístup ke zkoušce.

Zkouška – test či ústní.

2. Přehled témat předmětu

Přednášky

1. Vymezení, předmět a funkce sociologie. Ontický význam sociálna a sociálních jevů v sociální evoluci.
2. Vývoj sociálního myšlení.
3. Předpoklady vzniku sociologie, vznik sociologie.
4. Struktura sociologie. Vertikální, horizontální.
5. Vznik sociologie, zakladatelé, A.Comte.
6. Vznik sociologie, zakladatelé, H.Spencer.
7. Vznik sociologie, zakladatelé, K.Marx.
8. Sociální normy, sociální kontrola. Normálnita, sociální deviace a sociální patologie. Sociální deviace. Socializace, sociální zrání. Sociální anomie.
9. Sociologický empirický výzkum. Konceptualizace a projekt výzkumu. Typy výzkumu.
10. Kvalitativní a kvantitativní výzkum
11. Operacionalizace předmět a objekt výzkumu, výzkumné cíle, hypotézy, znaky, konstrukce otázek
12. Metody sociologického výzkumu

3. Vymezení, předmět a funkce sociologie. Ontický význam sociální a sociálních jevů v sociální evoluci.

Anotace

Každá vědní disciplína se definuje předmětem svého zkoumání. Většinou tímto předmětem je segment skutečnosti, který existoval před vznikem člověka a dané vědní disciplíny. Předmět sociologie-sociálně vzniká teprve vznikem člověka a lidské společnosti a to interakcí lidí. Sociálně prochází vývojem, je stále sofistikovanější, strukturovanější a vede k rozvoji člověka a lidské civilizace. Podstata sociální se projevuje prostřednictvím sociálních jevů, které jsou pozorovatelné a jejichž zkoumáním sociologie poznává sociálně. Evoluce člověka se stala sociální evolucí.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Student pochopí souvislost mezi utvářením sociálního v jeho struktuře jako předmětu sociologie a sociologickým zkoumáním, v němž prostřednictvím konceptualizace výzkumem pronikáme do vymezené oblasti sociálního a zkoumáme tuto oblast z kognitivních i praktických důvodů. Cílem je i poznání dynamiky sociálního a proměny limitů a možností, která sociálně dává člověku.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování Sociologie, předmět. Sociálně, sociální jevy, společnost, Funkce poznávací, funkce reformátorská, funkce regulativní, funkce sociotechnická, funkce humanizující, funkce kritická, funkce ideologická, apologetická.

Obsah přednášky

Předmětem sociologie je sociálně, segment skutečnosti, který vzniká interakcí lidí. Arnošt Inocenc Bláha definuje vědu jako nauku o skutečnu a vnímá čtyři druhy skutečna: hmotné, organické, duševní a sociální. Sociologie se zabývá sociální skutečností. Podstatu skutečnosti nevnímáme, avšak podstata se projevuje a sociální skutečnost se projevuje prostřednictvím sociálních jevů. Abstraktní pojem sociálně je konkretizován sociálními jevy, které vyjevují skrytou podstatu sociální skutečnosti – sociálního. Existují různé druhy sociálních jevů, které mohou tvořit typologii.

Sociální jevy:

sociální entity (rodina, národ,

sociální procesy (informatizace, emancipace žen)

samostatné sociální útvary (institute, organizace

aktivitu jednotlivců i větších sociálních celků (revoluce, ..)

Věda je lidskou aktivitou, jejímž cílem je poznání skutečnosti. Tak jako je strukturována skutečnost, je strukturována věda, která se člení do jednotlivých vědních disciplín a každá z těchto disciplín má svůj předmět zkoumání, většinou část skutečnosti. Astronomie-vesmír, fyzika-hmotu a energie, biologie-život (floru a faunu). Většinou tyto předměty vědních disciplín existovaly před ustavením vědní disciplíny a dokonce před vznikem člověka a lidské civilizace. V případě sociologie je situace jiná. Před vznikem člověka a lidské civilizace sociálně neexistovalo. Sociálně je produktem lidské interakce nejrozumnějšího charakteru. K nejvýznamnější patří vzájemná spolupráce lidí a sociálních entit a mezilidská komunikace. Postupný rozvoj řeči v mluvené i psané podobě umožňoval stále sofistikovanější obraz skutečnosti vyjádřený pojmy a přenos sofistikovanějších skutečností sociálně, což umožňovalo vytváření strukturovanějšího, sofistikovanějšího sociálně. Civilizační posun člověka a lidstva v posledních tisíciletích není důsledkem antropologické proměny člověka, ale důsledkem vývoje sociálně a vztahu mezi jedincem a sociálním. Součástí sociálně jsou subsystemy, jako je vzdělávací systém, který zajišťuje efektivní přenos sociokulturního dědictví lidstva na nastupující generace, subsystem vědy zabezpečující neustálý posun poznání a přísun poznatků pro inovace a technologický pokrok. Vztah sociálně a člověka je vzájemně provázaný. Sociálně stimuluje rozvoj člověka a posuny ve vývoji člověka vedou k sofistikovanějšímu sociálně. Sociálně se každému člověku projevuje jeho sociálním polem. V každé oblasti lidské civilizace každý jev, událost adekvátním způsobem vyjevuje podstatu aktuálně dosaženého sociálně. V primitivních společnostech adekvátní sociálně dané společnosti byla výroba kamenné sekyry, v globalizující se civilizaci o podstatě dosaženého sociálně vypovídá výroba realizující se v několika státech či dokonce kontinentech. Úroveň sociálně to umožňuje.

Vývoj civilizace směřuje k propojování jednotlivých společností do planetárního civilizačního systému. Sociologie je tedy nejen věda o jednotlivé společnosti, ale také o sociálně, které již zahrnuje propojování jednotlivých společností do civilizačního systému. Je také vědou o sociálních jevech, sociálních strukturách, sociálních procesech a jejich vzájemných vztazích. Je disciplínou teoreticko-empirickou. Dílčí společenské problémy a jevy zkoumá ve vztahu k jiným společenským jevům a disciplínám – ekonomii, politice, morálce, ideologii, náboženství apod. Využívá k tomu specifických metodologických postupů a technik, z nichž část je společná všem společenským vědám. Snaží se pochopit a vysvětlit genezi struktury od společností jako celků až po jednotlivé oblasti společnosti.

V informační společnosti, v níž civilizačně ontickou funkci plní informace a informace tuto funkci plní prostřednictvím digitalizace a nových technologií, vše dostává novou, digitální podobu. Člověk a lidská civilizace se přesouvají z časoprostoru přirozeného světa do virtuální reality kyberprostoru. Tím dochází i k transformaci sociální, jehož stále větší část má virtuální podobu. Sociologii se tak posouvá, proměňuje se její předmět zkoumání. Součástí proměny lidské civilizace je i proměna sociologie, která se bude zabývat virtuálním sociálním a virtuálními aspekty lidské společnosti a lidské planetární civilizace.

Tak jako každá věda musí především plnit **funkci poznávací**. Od počátku také aspirovala na praktické cíle, někdy na **funkce reformátorské**, jindy na spíše **sociálně regulativní, sociotechnické** (spíše stabilizující, udržující a rozvíjející stávající řád, status quo).

Funkce ideologická: Sociologie je vždy v té či oné míře vědomě či nevědomě, programově či mlčky sociálně skupinově a třídně, tedy zájmově podmíněna a z této podmíněnosti se nemůže nikdy úplně vyvázat, jakkoliv o to může usilovat. Sama tato podmíněnost nemusí implikovat plnění ideologické funkce, tj. více či méně vědomě vyjadřování určitého skupinového zájmu. V tomto ohledu se od sebe různé sociologické směry dosti liší – škála jde od programově ideologicky neutrálních až po vědomě angažované. V různé míře tak plní **funkci apologetickou**, to znamená obhajoba a adorace stávající společnosti.

Kritická funkce: Demokratická společnost potřebuje permanentní kritickou sebereflexi a žádná kritika – pokud fungují demokratické politické instituce – ji nemůže podstatně poškodit.

Kontrolní otázky a úkoly

Co je předmětem sociologie?

Co je sociální a jak se tvoří?

Co konkretizuje abstraktní pojem sociální?

Jaké jsou typy sociálních jevů?

Jaké jsou hlavní úkoly sociologie?

Popište jednotlivé funkce sociologie?

Úkoly pro samostudium

1. Prostudujte jak chápe A.I. Bláha sociální skutečnost - sociální.
2. Jaký je vztah podstaty sociální a sociálních jevů?

Základní zdroje ke studiu

HAVLÍK, R. Úvod do sociologie. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1385-7.

ŠUBRT, J. Soudobá sociologie VI. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2558-4.

KELLER, J. Úvod do sociologie. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012. ISBN 978-80-7419-102-2.

4. Vývoj sociálního myšlení

Anotace

Reflexe sociální –sociální skutečnosti není možná prostřednictvím lidských smyslů. Pro poznání sociálních jevů, které vyjevují podstatu sociální skutečnosti je třeba myšlenkových operací k vyhodnocení viděné skutečnosti. O kvalitě zpracování skutečnosti na úrovni první signální soustavy je třeba metodologie. Úroveň metodologie umožňuje poznání sociální skutečnosti a současně ji limituje. Vrcholem myšlení o společnosti a jejího poznání je poznání prostřednictvím vědecké sociologie. Ovšem i před vznikem sociologie v každé společnosti existovaly snahy o reflexy společenské skutečnosti a jejich výsledky nacházíme v mýtech a náboženských textech.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Cílem tématu je ukázat studentovi lidskou a společenskou kontinuitu v poznávání sociální, sociálních jevů a společnosti. Ukázat, kde se v lidské historii koncentrovalo poznávání společnosti a kde výsledky tohoto poznávání- poznatky hledat. Současně se téma zabývá úlohou lidských smyslů, pojmů, jazyka a metodologie ve vývoji sociálního myšlení, resp. myšlení o společnosti.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

Sociální filozofie, politická filozofie, filozofie dějin, Ch. Popper, M.Donaldsová, mýty, Bible, Mahabharata, protosociologie.

Obsah přednášky

Vývoj sociálního myšlení můžeme sledovat v několika liniích.

Vývoj sociálního myšlení v rámci fylogeneze (lidského druhu)

Vývoj sociálního myšlení v rámci společnosti jako prvku lidské civilizace

Vývoj sociálního myšlení odlišnými postupy

Vývoj sociálního myšlení v rámci ontogeneze a sociálního zrání jedince. Každý lidský jedinec se ve svém vývoji postupně stává spontánním “sociologem”. Od útlého dětství je účasten, jako objekt i subjekt rozmanitých událostí v tisících opakováních. Spontánně tyto události nejen zaznamenává, ale spontánně s nimi myšlenkově pracuje. Zobecňuje, hledá souvislosti, jejich příčiny. Díky této živelné škole sociologického myšlení je schopen se ve společnosti orientovat a jednat. Sociální skutečnost, sociálo je nepostižitelné smyslovým vnímáním, ale teprve zpracování této smyslové reflexe algoritmy “sociologického myšlení” se vynořují obrysy sociální skutečnosti. I po dosažení dospělosti a sociální zralosti se jedinec v každodennosti setkává s novými jevy, které musí dekodovat jako sociální jevy a začlenit do svého “vesmíru” a chování. Ovšem tato spontánní živelná “sociologie” jedince má své limity a nevýhody oproti jedinci sociologicky vzdělanému. Tak jako je živelná a spontánní “sociologie”, tak je také živelná metodologie tohoto živelného poznávání. Současně je také primitivní a tím je také limitováno poznání, touto metodologií dosažené. Je zde také limit zkušeností, světa a poznání jednoho člověka, částečně rodiny a sociálního pole. Oproti tomu jedinec se znalostí sociologie může využívat znalosti o společnosti, které jsou kumulovány generačně, různými sociology, zakotvenými v různých kulturách. Poznatky o společnosti získané sociologickou disciplinární metodologií mají výrazně vyšší poznávací hodnotu.

Vývoj sociálního myšlení postižený odlišnými postupy. Pro současnou společnost má charakter a funkci náboženství věda a proto máme tendenci lidské poznání redukovat na vědecké poznání. Ostatní druhy poznání jsou potlačovány a vytěsňovány z vědomí společnosti. Je to však škoda, protože i jiné druhy poznání mají svou hodnotu a leckdy jsou nezastupitelné. **Umělecké poznání, zvláště literatura** je schopna přinést jedinečné poznatky. Např. série románů Honoré de Balzaca, známa podnázvem lidská komedie, přináší komplexní poznatky o společnosti raného kapitalismu. Předností takové poznání je propojení mikrosociálního s makrosociálním, velké historie a malé historie, ekonomického s intimním atd.

Vývoj sociálního myšlení v rámci fylogeneze (lidského druhu).

Sociální myšlení se radikálně proměňuje posunem od myšlení jedince k jeho sdílení, vývojem myšlenkových operací, vznikem a rozvojem řeči do mluvené a psané podoby, mezilidským a mezigeneračním sdílením a kumulací. Souhrn vjemů je pouhým prvním krokem v procesu poznání. V dalším krocích poznávacího procesu, subjekt, ten který poznává, potřebuje nástroje jako byly v první etapě smysly a jejich umocnění-zrak, mikroskop, dalekohled. V první etapě poznávání člověk pracuje s výbavou od přírody (první signální soustava), V následujících etapách jde již o nástroje, které jsou výtvozem člověka, gnozeologickou výbavou, kterou si

člověk jako druh vytváří ve své historii. Tuto výbavu nazvěme metodologií - souhr, řád metod k poznávání. Jde výhradně o záležitost druhé signální soustavy a umožňuje přinášet poznání nad rámec smyslové reality. Např. objevení planety Pluta empirickou astronomií předcházelo jeho objevení nástroji teoretické fyzikym, astronomie a matematiky. Poznatek, výsledek je neoddělitelně spjat s metodou, kterou ho bylo dosaženo. Proto metodologie určité poznání na jednu stranu umožňuje, ale současně je jeho rámcem, svěrací kazajkou, omezením. V řecké filozofi byl tento názor vysloven slovy: "kdyby si volové představovali bohy, představovali by si je zase jako voly“.

Původní sociální kompetence získaná pouze duševní aktivitou jedince se rozšiřuje kolektivně sdílenou aktivitou a jejími výsledky v rámci rodiny, rodu, kmene národa. Rozšiřováním obsahu jazyka novými pojmy se rozšiřuje prostor pro sociální myšlení a jeho výsledky. Např. pojmy solidarita, čest, vlastenectví, plánování, národ umožňují nové sociální myšlení a posun v konstrukci sociálna. Po vytvoření informačních konzerv (skalní malby, papyrus, knihy, knihovny, film, televize, CD, DVD, interent) narůstá multigenerační, multikuturní, multináboženská, multinárodní kumulace sociálních obsahů a jejich promítnutí do sociálna. Tak, jak tento proces nabývá na rozsahu, komplementárně klesá podíl individuálního sociálního myšlení a jeho nahrazování mediální realitou, tedy konstrukty médií, které ve svém rozsahu a intenzitě z jednotlivých konstruktů vytvářejí vlastní mediální obsaz světa, který nahrazuje ten skutečný.

Vývoj sociálního myšlení je vývoj od prosté reflexe prostřednictvím smyslu a jejich živelné, spontánní vyhodnocování k získávání dat o sociálních jevech a jejich vyhodnocování prostřednictvím metodologie. Tedy jedna linie vývoje sociálního myšlení je vývojem metodologie. Přitom můžeme hovořit o obecné metodologii vědy a speciální metodologii vědní disciplíny. Vývoj poznání je dán znásobováním možností smyslů vnímat skutečnost (dalekohled, mikroskop atd.) ale méně pozorovatelný je růst poznání prostřednictvím stále sofistikovanější metodologie. Vývoj lidstva bychom mohli také sledovat jako vývoj metodologie procesu poznávání. Jeden z předních metodologů CH.Popper v souvislosti s metodologií a poznáváním rozlišuje tři světy. Vvysledky testovatelného a neustále prověřovaného vědění tvoří ve svém celku tzv. „třetí svět“. Je to svět, který vznikl v konfrontaci či ve vzájemných informačních výměnách mezi vnější (objektivní skutečností), kterou Popper nazývá první svět a naším vědomím (vědomou psychikou) tzv. „druhým světem. Na procesu verifikace, resp. falzifikace hypotéz, vědeckých teorií je podstatné, že se o jejich pravdivosti může přesvědčit každý kompetentní člověk. Tento princip nazývá Ch.Popper intersubjektivní platnost. Třetí svět je tvořený souborem verifikovaných hypotéz a teorií a metodami jejich získávání.

Jiným aspektem poznávání se zabývá britská psycholožka Margaret Donaldsová. Sleduje vztah mezi citovým vývojem a poznáváním..

Model normality ve vývoji poznávání má podle ní čtyři stupně.

Bodový modus. Dětská psychika charakterizovaná bodem-tady a teď.

Přímkový modus. Psychika vnímá událost na časové ose minulost-budoucnost.

Konstrukční modus. Rozšíření psychiky o další dimenze. (rovina) Uvědomuje si, že jeho osobní zkušenost se může udát kdykoliv a kdekoliv.

Intelektuálně transcendentní mod. Tento stupeň dosahuje menší počet jedinců. Je výrazem intelektuálního tvořivého přesahu na úrovni logického a abstraktního myšlení.

Sociologie v moderním pojetí vznikla jako samostatná disciplína v první polovině 19. století, kdy tento termín poprvé použil francouzský myslitel Aguste Comte (1839) pro úvahy o společnosti. Uvažování o společnosti je ovšem podstatně staršího data, mluvíme proto obvykle o období před tímto datem jako o “protosociologii”, pro kterou se používala celá řada dalších označení – sociální fyzika, sociální filosofie, politická filosofie, filosofie dějin, materialistické pojetí dějin apod. Sociologie se vydělila z filozofie, která je řeckého původu, ale úvahy o společnosti, jejím řízení, struktuře apod. je daleko staršího data. Můžeme je vysledovat do velkých říší jako byl Egypt, mezopotámské a perské despotie a dokonce i do Číny před více jak 3000 lety. Úvahy a poznatky o společnosti byly i součástí mýtů a náboženských textů jako je Bible, Mahábhárata, Korán.

Ještě ve starověké Řecku filozofie obsahovala všechny oblasti, které dnes označujeme jako vědní disciplíny. Stěžejní texty v minulých kulturách v sobě koncentrovaly poznatky, které dnes jsou součástí odlišných vědních disciplín. V naší evropské kultuře je nejznámější knihou Bible, obsahující i Starý zákon. Tato kniha komplexně vypovídá o myšlení, jednání a historii židovského národa. Starý zákon obsahuje současně protosociologické úvahy o společnosti, historii židovského národa, kosmologické a kosmogonické úvahy, teologii, etiku a přírodní vědy. Podobně chceme – li poznat starou, ale i současnou Indii, najdeme komplexní vhled do kultury, náboženství a společnosti v Mahábháratě, jejíž část Bhagavadgíta je v Evropě od 19. století hlavním zdrojem poznatků o Indii a hinduizmu. Ve středověku poznávání a úvahy o společnosti se odehrávali v rámci křesťanství. Čechy a Morava byly silným ohniskem takových úvah, které obvykle ústily do reformních vizí společnosti. Petr Chelčický a Jan Hus jsou předními představiteli tohoto směru. Později pokračoval v takovýchto úvahách o společnosti Jan Amos Komenský (Labyrint světa). Zatímco u těchto myslitelů úvahy o společnosti ústily do utopických vizí nebo

rozpracování nástroje k vytvoření lepší společnosti v rámci pedagogiky, v jiných zemích úvahy o společnosti směřovaly k poskytnutí návodu, jak má moc postupovat při efektivním ovládání lidí. Tyto poznatky obsažené ve „Vladaři“ Niccola Machiavelliho jsou zárodkem budoucí politologie a v současnosti jsou pro řadu politiků aktuální a svým chováním směřují k jejich naplnění. Od renezanace však přes disciplíny filozofického charakteru se myšlení o společnosti stále více přibližuje výchozímu stavu pro vznik sociologie.

Kontrolní otázky a úkoly

Čím se odlišuje protosociologické myšlení od sociologického uvažování o společnosti?

V rámci jakých disciplín se uvažovalo o společnosti ve stoletích před vznikem sociologie?

Kde se objevily první úvahy o demokratické společnosti?

Úkoly pro samostudium

1. Charakterizuje myšlení o společnosti ve Starém zákoně.
2. Proč měl Platon negativní postoj k demokracii?

Základní zdroje ke studiu

HAVLÍK, R. Úvod do sociologie. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1385-7.

KELLER, J. Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON, 2005. ISBN 978-80-86429-52-6.

KELLER, J. Úvod do sociologie. Praha: SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-39-7.

PETRUSEK, M. Základy sociologie. Praha: Akademie veřejné správy, 2009. ISBN 978-80-87207-02-4.

5. Předpoklady vzniku sociologie, vznik sociologie

Anotace

Předpoklady a příčiny vzniku sociologie můžeme hledat ve dvou rovinách. První rovina je kognitivní a metodologická. V 18. a 19. století se vyhraňuje poznávání skutečnosti. V rámci filozofie se rozvíjí teorie a metodologie vědy. Objevuje se nové paradigma vědy – Newtonovský model, které se promítá do všech vědních disciplín, nejdříve do přírodních věd. Základem metodologie nového paradigmatu je akcent na induktivní metodu a empirické zkoumání skutečnosti, včetně využití experimentu. Velký úspěch empirické metodologie v přírodních vědách se stal inspirací pro společenské vědy, především pro sociologii. Tím byla nastavena optimální metodologická situace pro vznik sociologie.

Druhý předpoklad se vytvořil v reálném společensko historickém pohybu, v němž zanikal feudalismus a vznikal kapitalismus, demokracie a průmyslová výroba. Destrukce feudálních pořádků vedla k sociální anomii a u politických a ekonomických elit k potřebě vědní disciplíny, která by v reálném čase reflektovala společenské procesy a umožnila jejich řízení.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Okolnosti, předpoklady a příčiny vzniku vědní disciplíny pomáhají studentům k hlubšímu pochopení této vědní disciplíny, tedy sociologie. Téma ukazuje na odlišnost chápání společnosti před vznikem sociologie a s jejím vznikem a rozvojem. Cílem učení je přiblížit studentům poznání společnosti s pomocí deduktivních postupů a induktivního přístupu na základě empirického poznání. Svým způsobem historické téma vznikání sociologie napomáhá hlubšímu vhledu do současné sociologie.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

Deduktivní metody, induktivní metoda, metafyzika, empirická věda, sociální fakt, sociální jev, společenská poptávka, nástup kapitalizmu a potřeba empirické vědy o společnosti.

Obsah přednášky

Počátky evropské vědy můžeme spatřovat ve starém Řecku. Základem vědních disciplín byla filozofie, která také ostatní disciplíny obsahovala. A protože metodologie filozofie nepočítá s empirickým výzkumem, tak také ostatní vědy využívali deduktivní postupy. Středověká metafyzika deduktivní přístup ještě umocnila. Úvahy o společnosti, ať se vyskytovaly

v náboženských mýtech či později v sociální filozofii, nevyužívaly empirický výzkum. To samozřejmě určovalo a limitovalo reflexi společnosti. S nástupem novověku a s oslabováním moci římsko katolické církve se postupně měnila filozofie a v jejím rámci i teorie a metodologie poznání. Římsko katolická církev ztrácela moc určovat reflexi světa a společnosti. Kriticky byla přehodnocována metafyzická vize světa. Na místo deduktivní metody budování vědy se do popředí dostávala induktivní metoda v rámci nového paradigmatu.

Nově se vytvářelo paradigma vědy a obecně poznávání, jehož ucelený přístup a následně výsledky se promítaly do všech vědních disciplín a následně do společnosti. Toto paradigma, které bývá nazýváno Newtonovsky model obsahovalo tyto předpoklady:

1.Symetrii mezi minulostí a budoucností. Vše koexistuje ve věčné přítomnosti.

2.karteziánský dualismus mezi:

přírodou a člověkem,

hmotou-duchem,

přírodními-sociálními (duchovními vědami).

Metodologickou osou nového paradigmatu vědy byla induktivní metoda ve spojení s empirickým zkoumáním, včetně experimentální metody. Induktivní metodu rozpracovával především R. Descartes (Rozprava o metodě) a F.Bacon (Nové organon).

To vše vedlo k velkému rozvoji přírodních věd především biologie a fyziky. Tyto vědní disciplíny se v 18. a 19.století prudce rozvíjely a o jejich výsledky byl ve společnosti velký zájem. K tomuto zájmu přispělo i to, že nové poznatky neměly pouze gnozeologický význam, nepodávaly pouze nový a přesnější obraz přírody a jejího fungování, ale na bázi nových poznatků vznikaly nové technologie a v úhrnu přinesly průmyslovou revoluci a nový způsob života (doprava, elektřina, ...). Tyto vědy a induktivní metody jejich rozvoje se staly vzorem pro vědu o společnosti, ke které se mělo přistupovat stejně jako k přírodní realitě. Věda o společnosti měla opustit metafyzickou rovinu a stát se empirickou vědou. Zkoumat se měly jednotlivé sociální fakty a pomocí induktivní metody se mělo dospívat k zobecňujícím poznatkům, k poznání souvislostí mezi jednotlivými sociální jevy a k sociálním zákonitostem. Přírodní vědy tedy klesly cestu nové metodologii zkoumání společnosti. Zakladatelé sociologie v 19.století hledali i analogie mezi zákonitostmi přírodních věd a společnosti.

Vedle filozoficko metodologické úrovně předpokladem a příčinou vzniku sociologie nacházíme příčiny a předpoklady vzniku sociologie v reálném civilizačním a společenském vývoji. Feudální uspořádání společnosti nachází ve svém lůně kritiku daného stavu v osvícenectví, které také

oslabuje mocenskou a ideologickou pozici církve a otevírá prostor pro racionalismus, individualismus, vědu a vzdělání pro všechny. Důsledkem je proměna výroby z manufakturní v průmyslovou, přinášející systémové kolize mezi stávajícím společenským systémem a požadavky nové výroby. Osvícenectví poskytuje morální legitimitu subjektům usilujícím o změnu společenského systému a výrazem této legitimacy je heslo volnost-rovnost-bratrství. Především Velkou francouzskou revolucí se otevírá prostor k historickému pohybu mezi dvěma společenskými systémy. Nastupující kapitalismus a demokracie destruuje starý společenský systém, který se stabilizoval po celá staletí a jednotlivé subsystémy spolu korespondovaly. Destrukce řady subsystémů starého řádu navodily ve společnosti celkový chaos. Zánik feudalismu a počátky kapitalismu vedou k růstu komplexity společenského systému, ale také k anomii společnosti a k pocitům apokalypsy. Bylo obtížné porozumět probíhajícím společenským procesům a sociálním jevům a přímo nemožné předvídat vývoj společnosti. Bylo mimo možnosti stávajících a přetrvávajících pohledů na společnost tyto funkce zvládat. Nová elita, jak politická, tak ekonomická, potřebovala nástroj umožňující relevantní reflexi společnosti v reálném čase s průhledy do budoucnosti, resp. sociální nástroje umožňující vliv na společenské procesy. Tyto požadavky a potřeby korespondovaly s vizí vědy o společnosti, která bude postavena na induktivní metodě a empirickém zkoumání současné, rychle se měnící společnosti. Ve stejném historickém čase se protla společenská poptávka kapitalistické-demokratické společnosti, vstupující se svými potřebami společenské reflexe na historickou scénu, s novou metodologickou výbavou vědy v 19. století. Tak začala vznikat teoreticko empirická věda o společnosti.

Kontrolní otázky a úkoly

Co charakterizuje mefyzický přístup?

Co je deduktivní metoda?

Co je induktivní metoda?

Proč existovala společenská poptávka po empirické vědě o společnosti?

Kdo se zasloužil o využívání induktivní metody ve vědě?

Úkoly pro samostudium

3. Jaký je rozdíl mezi verifikací a falzifikací?

4. Co umožnilo empirický přístup ke zkoumání společnosti?

Základní zdroje ke studiu

HAVLÍK, R. *Úvod do sociologie*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1385-7.

KELLER, J. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON, 2005. ISBN 978-80-86429-52-6.

KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-39-

KELLER, J. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON, 2005. ISBN 978-80-86429-52-6.

PETRUSEK, M. *Základy sociologie*. Praha: Akademie veřejné správy, 2009. ISBN 978-80-87207-02-4.

6. Struktura sociologie. Vertikální, horizontální.

Anotace

Sociologie je teoreticko empirickou vědou. Ustavení sociologie předcházelo zkoumání společnosti v rámci filozofie, sociální filozofie, historie a dalších společenských vědních disciplín, od nichž se sociologie odlišuje obecností svého přístupu ke společnosti. Na základě svých výchozích přístupů a požadavku obecnosti obsahuje sociologie teoretickou rovinu s deduktivními přístupy a současně obsahuje Comtem vložené paradigma pozitivistického přístupu ke skutečnosti na základě empirického zkoumání skutečnosti. Toto rozpětí mezi teoretickým a empirickým tvoří vertikální strukturu sociologie a zaměření aplikovaných sociologických disciplín na různá témata a segmenty společnosti tvoří horizontální strukturu sociologie.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Cílem tématu je poskytnout studentům pohled na sociologii jako celistvou entitu, nástroj člověka k poznávání sociální, jehož je součástí a s nímž je v oboustranném vztahu. Sociálně ho utváří a on utváří sociální. Na základě geneze vývoje disciplíny a funkce v procesu poznávání existuje sociologie jako teoretická empirická věda, což determinuje jednu její strukturaci a to vertikální. V reálném životě se studenti spíše než s obecnou sociologií budou potkávat s aplikovanými sociologickými disciplínami. Toto téma, i vymezením horizontální struktury sociologie, jako struktury aplikovaných disciplín, jejichž předmětem jsou segmenty společnosti, prvky sociální struktury či společenské procesy umožní studentům do budoucna vnímat aplikované sociologické disciplíny v kontextu celku sociologie.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

Struktura sociologie, makrosociologie, mikrosociologie, obecná sociologie, aplikovaná sociologie, vertikální struktura, horizontální struktura, paradigma, multiparadigmatická věda, předparadigmatické období.

Obsah přednášky

Ustavení sociologie bylo výsledkem procesu ustupování od zkoumání společnosti filozofickými postupy a deduktivními metodami a jejich nahrazování empirickým zkoumáním společenské reality

induktivními postupy. Výsledek tohoto procesu je definování sociologie jako teoreticko empirické společenské vědy. Samotné vymezení sociologie jako společenské vědy nestačí, protože mezi společenskou vědou je řazena celá řada dalších vědních disciplín, např. historie.

Před vznikem sociologie patřila historie k disciplínám, které suplovaly doposud chybějící sociologii. Samotný zakladatel sociologie A.Comte viděl velkou blízkost mezi historií a sociologií a o sociologii také hovořil jako o historii bez konkrétních států, panovníků, bitev a válek bez časové struktury. Ještě blíže k sociologii má i v současnosti v české sociologii pěstovaná „sociologie historie“. Pozor, neplést si s historií sociologie, která se zabývá vývojem sociologie, jednotlivými sociologiemi od vzniku sociologie po současnost. Jedná se tedy o vývoj sociologického zkoumání společnosti vřazené do času. Dějiny (historie) sociologie jsou jednou z disciplín sociologie, která je legitimním předmětem oboru sociologie na vysokých školách. Oproti tomu sociologie historie zkoumá historii optikou sociologie a hledá vysvětlení konkrétních historických událostí a toku dějin pomocí obecných znalostí získaných sociologickými metodami.

Specifičnost sociologie, kterou je sociologie vymezena a odlišena od ostatních společenských věd je v její obecnosti, v jejím obecném, širokém pohledu na společnost. Sociologie se může zabývat skutečnostmi, které jsou předmětem dalších společenských i dalších věd, avšak na rozdíl od nich je vřazuje do společenských souvislostí a jednotné teorie společnosti a jejího vývoje. Např. v disciplínách sociologie výchovy a sociologie vzdělání se zabývá jevy a procesy, které jsou předmětem pedagogiky, avšak v těchto disciplínách sleduje souvislost mezi těmito pedagogikou sledovanými jevy a sociální jevy (znaky, proměnnými). Tedy společenskou podmíněnost „pedagogických jevů a procesů“, což je již doména sociologie. Ještě větší blízkost je mezi sociologií výchovy a sociální pedagogikou, protože obě aplikované disciplíny sociologie výchovy, aplikovaná disciplína sociologie a sociální pedagogika, aplikovaná disciplína pedagogiky, sledují sociální podmíněnost „pedagogických jevů“, avšak zaměřenost sociologie výchovy má kognitivní charakter, zatímco sociální pedagogika má normativní charakter. Zabývá se otázkou normy v lidském chování a usiluje o zvnitřnění této normy pedagogickým postupy specifickými sociálními skupinami. “

Výchozí pozice při ustavování sociologie ve filozofii, sociální filozofii, historii a funkce sociologie při obecném zkoumání a zobrazování celku společnosti vede k zachování obecných deduktivních přístupů a k definování sociologie jako teoreticko empirické vědy. Vedle obecné teorie a jejích metod je přiřazeno Comtovsko pozitivistické zkoumání společenské reality. Oscilace mezi empirickým zkoumáním společnosti a obecnou teoretickou rovinou má velký gnozeologický přínos v poznání sociální a jednotlivých sociálních jevů, které ho tvoří.

Další možný pohled na sociologii je možný prizmatem kategorie paradigmatu Roberta Kuhna. Paradigma je tvořeno souborem témat, jimiž se vědní disciplína zabývá a postupy, které při zkoumání používá. Po čase je ve vědní disciplíně paradigma vyčerpáno a je postupně nahrazeno paradigmatem novým. Období, které ve vědní disciplíně existuje před vznikem paradigmatu, Kuhn nazývá předparadigmatickým obdobím dané vědní disciplíny. Při konfrontaci Kuhnovy teorie paradigmatu a sociologie docházíme k rozporu, protože v sociologii jednotné paradigma neexistuje. Buď přiznáme sociologii status multiparadigmatické vědní disciplíny, to znamená disciplíny, v níž existuje více paradigmat, případně by se sociologie nacházela v předparadigmatickém období svého vývoje. Situace, kdy charakterizujeme sociologii jako multiparadigmatickou disciplínu má své výhody. Je zde větší prostor k tvůrčímu přístupu ke zkoumání sociální, méně dogmatickosti a možnost diskuse mezi metodami a výsledky v rámci odlišných paradigmatů. Např. v období dominantní pozice marxistické sociologie v české sociologii existovala výborná funkcionálně strukturalistická teorie společnosti J.L.Fischera, která měla filozofickou základnu ve skladebné filozofii J.L.Fischera.

Již v definici sociologie jako teoreticko empirické vědy je zakódován jeden rozměr její struktury. Dimenze „teoretická“ v jejím názvu sebou nese obecnost a deduktivní přístup, zatímco empirická dimenze konkrétní zkoumané jevy a induktivní postupy empirického výzkumu. Z toho rozpětí mezi teoretickou a empirickou dimenzí vyplývá **vertikální struktura sociologie, podle úrovně obecnosti poznatků**, k nimž dospívá. Vertikální členění vychází z předpokladu, že sociologie je vědou teoreticko-empirickou tzn. že má stejně významnou složku popisnou, založenou na empirickém výzkumu konkrétních fenoménů, a složku teoretickou, založenou na teoretickém odvozování (induktivním i deduktivním), spekulaci, pojmoslovné analýze atd. Hierarchicky nejvyšší úroveň tvoří sociologická teorie, tj. souhrn obecných tvrzení, která vypovídají o společnosti jako celku, a to buď o společnosti každé (obecná sociologie), nebo o konkrétní společnosti v daném prostoru a času. Obecná sociologická teorie je svou povahou makro-strukturální, tzn. že se dotýká velkých sociálních celků (globálních společností, států, národů, tříd). Nižší úrovně jsou tzv. teorie středního dosahu, které mají překlenout rozryv mezi vysoce spekulativní úrovní obecné teorie a teoreticko empirickým výzkumem: teorie středního dosahu nabízejí vysvětlení (explanaci) tříd konkrétních sociálních jevů (např. teorie referenčních skupin, teorie deviantního nebo organizačního chování, teorie agrese apod.). a proto se mezi sebou liší úrovní obecnosti.

Na nejnižší úrovni obecnosti jsou poznatky z konkrétních sociologických výzkumů, které se zabývají jednotlivými sociálními jevy. Často se jedná o popis jevů a jejich zastoupení v populaci.

Druhou strukturu sociologie tvoří horizontální struktura, tj. podle povahy témat, jimiž se zabývá. Soubor takto vybudovaných aplikovaných disciplín tvoří horizontální strukturu sociologie. Horizontální znamená, že prvky této struktury nejsou diferencovány úrovní obecnosti, ale předmětem zkoumání, segmentem společnosti. **Horizontální struktura sociologie vychází ze sociální struktury společnosti a ze společenských procesů.** Konkrétní prvek struktury společnosti (rodina, mládež ...) nebo společenský proces (výchova, vzdělávání) se stanou předmětem sociologického zkoumání, jehož výsledkem je aplikovaná sociologická disciplína postavená na empirických výzkumech a teoretickém vybudování pojmosloví a teorie dané oblasti.

Kontrolní otázky a úkoly k tématu

Jaký je rozdíl mezi makrosociologií a mikrosociologií?

Na základě čeho existuje vertikální struktura sociologie?

Jak dělíme sociologii z hlediska míry obecnosti řešených problémů?

Co tvoří horizontální strukturu sociologie

Jmenujte tři oborové sociologie a definujte jejich předmět?

Co je „teorie středního dosahu? Uveďte příklady teorií.

Co je vědecké paradigma?

Co znamená předparadigmatické období vědní disciplíny?

Úkoly pro samostudium

5. Proč je sociologie charakterizovaná jako multiparadigmatická.

Základní zdroje ke studiu

HAVLÍK, R. *Úvod do sociologie*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1385-7.

PETRUSEK, M. *Základy sociologie*. Praha: Akademie veřejné správy, 2009. ISBN 978-80-87207-02-4.

ŠUBRT, J. *Soudobá sociologie VI*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2558-4.

7. Vznik sociologie, zakladatelé. Auguste Comte

Anotace

Prvním ze zakladatelů sociologie je August Comte, který se začal zabývat společností pod označením sociální fyzika, ale v další fázi zkoumání novou vědní disciplínu nazval sociologie. Pod tímto názvem vědu o společnosti známe dodnes. A.Comte vycházel z myšlenek soudobých směrů, osvícenství, liberalismu a konzervatismu. Nosná je u něho myšlenka zákonitého pokroku společnosti, ovlivněného především vědou a vzděláním. Teoreticko metodologickým východiskem pro vznikající vědu o společnosti pro něho byla filozofie pozitivizmu, již byl autorem. Pozitivizmus vyžadoval budování teorie a hledání souvislostí a zákonitostí mezi jevy na základě zkoumání konkrétní empirie. A.Comte vytvořil také hierarchii vědních disciplín na základě složitosti jevů, kterými se disciplína zabývá. V tomto žebříčku je sociologie na posledním místě, protože sociální skutečnost je nejsložitější. Samotná sociologie A.Comta se dělí na sociální statiku a sociální dynamiku. Vývoj lidské civilizace dělí na tři stádia: teologické, metafyzické, pozitivistické.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Pro pochopení vědní disciplíny je důležité znát její počátky, podněty které stimulovaly její vznik a první vývoj a osobnosti, které vycházejíce z dobových idejí a vědeckých paradigmat, promítly svou subjektivitu do myšlenkových procesů formujících novou vědní disciplínu. Cílem tématu je ukázat počátky sociologie ve vazbě na osobnost, která je s těmito počátky spojena, Výstupem učení je základní znalost vědní disciplíny o společnosti v polovině 19. století a porovnání této zárodečné podoby sociologie s jejím vývojem a současným stavem.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

August Comte, Saint Simon, pozitivizmus, klasifikace věd, sociální dynamika, sociální statika, teologické, metafyzické, pozitivistické stadium vývoje

Obsah přednášky

Auguste Comte se narodil 1798 a zemřel 1857. Za svého života prožil 7 odlišných režimů. Na střední i vysoké škole patřil k nejnadanějším studentům. Současně se však vyznačoval značnou nekonformitou, která způsobila, že byl v roce 1814 z vysoké školy vyloučen za volnomyšlenkářství. Podílel se na protestech proti zastaralému způsobu výuky. V roce 1817 se

seznámil s hrabětem Saint Simonem a stal se jeho tajemníkem, spolupracovníkem a spoluautorem řady textů. Saint Simon byl soukromým učencem a také vizionářem. Předmětem jeho zájmu byla společnost, kterou jednak zkoumal a také do intelektuálních kruhů vnášel své vize o společnosti, pro které bývá řazen mezi utopické socialisty. Jeho reflexe společnosti se již do značné míry blíží později vzniklé sociologii. Lze dokonce říci, že v základech sociologie všech tří zakladatelů se nacházejí myšlenky, které zakladatele od Saint Simona převzali či jimi byli inspirováni. Příkladem může být třídní pojetí společnosti. Je logické, že sedmiletá spolupráce se vzdělaným a mnohem starším Saint Simonem měla na A.Comta vliv a ve společných textech se obtížně hledalo individuální autorství. I to mělo vliv na odchod v roce 1824 A.Comta od Saint Simona. po sedmileté spolupráci Tím skončilo pro A.Comta jediné období v životě, kdy byl existenčně zajištěn a nestrádal chudobou. V roce 1825 se bez prostředků oženil, ovšem jeho manželství nebylo šťastné a po několika letech se manželé rozešli.

A.Comte pořádal v bytě soukromé kurzy a na počátku třicátých let vykonával pomocnou učitelskou funkci. Od konce třicátých let se uzavírá do sebe, čte poesii a mystickou literaturu. Žije ze sbírek žáků a stoupenců, mezi které patřily i J.Stuart Mill a Alexander von Humboldt. Konec života prožil v nuzných existenčních podmínkách na okraji akademického světa.

Obvykle se domníváme, že všechny myšlenky v dílech géníů jsou výlučně jejich výtvary. Skutečnost je však taková, že géniové se rodí a sociálně a intelektuálně zrají v určitém intelektuálním prostředí, nasyceném určitými názory, idejemi, způsoby myšlení, přístupy k realitě a jejich genialita spočívá také v tom, jak s tímto intelektuálním bohatstvím, do kterého se zrodily a vnořili dokázali naložit. To znamená, jakou syntézu vytvořili, jak myšlenky využili a posunuli dále, případně jak dokázali konstruktivně kriticky na intelektuální podněty reagovat.

Doba, do níž se zakladatelé sociologie narodili a v níž sociálně a intelektuálně zráli intelektuálně sytily především tři směry: osvícenství, konzervatismus, liberalismus.

Osvícenství. K předním osobnostem osvícenství patřil baron de Montesquie, baron Turgot, Jean Condorcet. K hlavním idejím osvícenství patřila myšlenka nutného a zákonitého pokroku, vývoje lidstva a člověka od horšího stavu k lepšímu. Tato idea byla tak silná a lidská civilizace, zvláště západní se s ní natolik ztotožnila, že se stala součástí všech ideologií až do konce dvacátého století. Druhá silná myšlenka zdůrazňovala význam rozvoje idejí, vzdělanosti a vědy. Vzdělanost a věda podle osvícenců budou zkvalitňovat jak společnost, tak člověka

Konzervativní myšlení ve svém hodnocení stavu společnosti tvrdilo, že revoluce zničila strukturní a morální předivo společnosti, rozložila sociální soudružnost. Součástí konzervativního

myšlení bylo ohodnocení vztahu jedince a společnosti. Jedinec je produkt společnosti a je společnosti podřízen.

Liberalismus. Z liberálních myslitelů Comta nejvíce ovlivnil liberální ekonom Adam Smith svým hodnocením významu dělby práce. Smithovu myšlenku o neomylnosti trhu však nesdílel.

Saint Simona měl nepochybně při sedmileté spolupráci na Comta značný vliv. Podle již dříve publikovaných myšlenek lze vyvodit, že na A.Comta zapůsobilo zvláště hodnocení vlivu vědy a charakteristika vědy jako pozitivní vědy, pracující z fakty a vyvozující z nich zákonitost, které odpovídají zákonitostem v přírodních vědách.

Auguste Comte rozvíjel i filozofický přístup ke skutečnosti. Rozpracoval systém, který nazval **pozitivismus**. Postulát pozitivizmu zní, že pomocí zkoumání empirických faktů lze dospět k formulování obecných sociologických zákonů, tedy neměnných vztahů posloupnosti a podobnosti mezi jevy. Pozorování empirických faktů musí být vedeno v kontextu teorie. Akceptací tohoto postulátu se věda o společnosti odpoutává od dosavadních přístupů, které byly typické pro sociální filozofii, filozofii dějin a podobné disciplíny a stává se základní empirickou disciplínou o společnosti.

Klasifikace věd. Úvahy o vědě jako takové v rámci pozitivizmu přivedly A.Comta k analýze, hodnocení a jako vyvrcholení těchto úvah k hierarchickému uspořádání věd.

Základní členění je na **abstraktní vědy**, které zkoumají zákony určitých kategorií jevů, např. biologie a na konkrétní vědy, aplikují zákony na dílčí oblasti. Např. medicína aplikuje zákony zjištěné biologii na medicínu.

Abstraktní teoretické vědní disciplíny: matematika, astronomie, fyzika, chemie, biologie, sociologie

Sestavený žebříček odpovídá stoupající složitosti disciplíny a předmětu, kterým se zabývá. Čím výše stojí disciplína v žebříčku, tím je předmět jejího zkoumání složitější, komplexnější a méně přístupný exaktnímu měření. Každá vědní disciplína se vynořuje na základě rozvoje disciplíny, která ji v žebříku předchází. Sociologie je v žebříčku na posledním místě, protože její předmět je nejsložitější a proto se mohla rozvinout až po ostatních vědních disciplínách.

A.Comte v prvních pracích o společnosti ještě používal pojem sociální fyzika. Tento název relativně nejlépe odpovídal pozitivistickým představám o vědě o společnosti. V další etapě však přijal pro pozitivistickou vědu o společnosti název sociologie, který byl v jeho době a i v dalších etapách vývoje sociologie všeobecně přijímán. K několika výjimkám patří Karel Marx, který

přestože v době jeho tvůrčího působení název sociologie byl již znám a přijímán, on sám ho nikdy nepoužil.

Comte sociologie se člení na sociální statiku a sociální dynamiku.

Sociální statika zkoumá podmínky existence a zákony fungování společenského systému. Sociální statika je teorií sociálního řádu, organizace. Společnost je organický celek, jehož všechny části jsou vzájemně propojeny a mohou být pochopeny pouze v jednotě. Společnost je držena pohromadě především souhlasem myšlení svých členů, tedy základním hodnotovým konsensem.

Comte zkoumá především základní společenské instituce, tj. **rodinu, stát a náboženství** a z hlediska jejich společenských funkcí a jejich úlohy v procesu sociální integrace. Rodina je podle A.Comta základní sociální skupinou z hlediska funkce pro společnost. Zde si jedinec jako dítě osvojuje základní sociální role, na jejichž základě se odvozeně vyvíjejí všechny další role. Např. vztah k otci a role dítěte otce v sobě obsahuje respekt a chování k autoritě. To je základem obecného vztahu k autoritám, včetně státu, v dospělosti. V rodině je určující role otce, jako autority, který reprezentuje všechny budoucí autority a socializuje děti pro jejich podřízený vztah ke společnosti (státu). V souladu s tehdejšími názory vidí roli ženy, matky, manželky v patriarchálním duchu níže než muži, podřízenou muži v rodině. Zdůvodňuje to mimo jiné tím, že žena není schopna samostatného myšlení. Její roli v rodině vidí ve vnášení citu do rodiny.

Významnými prostředky sociální statiky je **jazyk a vlastnictví**.

Sociální dynamika zkoumá zákony sociálního vývoje a změny sociálních systémů. Sociální dynamikou nazývá pozitivní teorii společenského pokroku. Je to abstraktní historie, historie beze jména, osob a národů.

Faktory ovlivňující vývoj: primární a sekundární.

Faktory primární. Duchovní, intelektuální vývoj. Pro vývoj společnost a pokrok je určující intelektuální a duchovní vývoj.

Faktory sekundární. Klima, rasa, průměrná délka lidského života a růst populace, který podmiňuje dělbu práce a podněcuje rozvoj intelektuálních a morálních vlastností. Sekundární faktory mohou pouze urychlit nebo zpomalit společenský pokrok. Zařazení rasy mezi sekundární faktory vývoje je poplatné době, v níž A.Comte. Byla to doba, v níž kolonialismus byl všeobecně přijímán a koloniální země bohatly díky krutému využívání kolonií. Pro své nehumánní a nekřesťanské chování potřebovaly ideové zdůvodnění. Jeho součástí byl rasismus, který uznával pouze evropskou západní kulturu a bílou rasu nadřazenou všem ostatním.

Význam průměrné délky lidského života pro vývoj společnosti má trvalou platnost. Ještě v 18. Století byl průměrný věk dožití čtyřicet let a za posledních sto let vrostla průměrná délka života o

třicet let. Vyrůstající délka života přináší potenciál k delšímu období života věnovanému vzdělávání, roste pro ženy období možného mateřství, vyrůstá počet let, která kvalifikovaný člověk věnuje produktivní ekonomické aktivitě. Vědci mají delší čas k vědeckému růstu a vědecké produkci atd. Tedy všechny tyto jevy v úhrnu přinášejí společenský pokrok.

Pokrok dělí na materiální (zlepšování vnějších životních podmínek), fyzický (zdokonalování lidské přirozenosti), intelektuální (rozvoj intelektu, přechod od náboženského a metafyzického světového názoru k pozitivnímu) a morální (rozvoj kolektivnosti a mravních citů). Nejdůležitějšími ukazateli vývoje rozumu jsou podle A.Comta nejabstraktnější pojmy, takže na stupeň vývoje společnosti lze usuzovat z odpovídajících filozofických systémů.

Tři stádia dějinného vývoje. Teologické, metafyzické, pozitivistické

Teologické (starověk, raný středověk) stádium se dále dělí na fetišismus, polyteizmus a monoteizmus.

Metafyzické (1300-1800), vychází z předpokladu abstraktních sil, schopných produkovat jevy, s nimiž přichází člověk do kontaktu.

Pozitivistické období začíná pozitivistickou filozofií A.Comta se věnuje studiu zákonů, vztahů posloupnosti a podobnosti mezi jevy.

A.Comte na základě své sociologické teorie se zabývá reálnou společenskou skutečností.

V souladu se svým pojetím společnosti jako organismu se domnívá, že snaha o revoluční změny znamená jít proti zákonům dějin, narušovat jejich zákonitý průběh, uvádět společnost v chorobný stav. Za sociální předivo udržující společnost považoval náboženství a anarchii a chaos ve společnosti přikládal rozkladu náboženské víry. Hlavní problém své doby viděl v myšlenkové anarchii, která zavládla po pádu středověkého řádu a po zpochybnění křesťanství. Chtěl proto vybudovat nové náboženství, v jehož středu by byla společnost a člověk.

Auguste Comte nezůstal u požadavku zkoumat konkrétní společenskou realitu, ale empirickou sociologii vybavil i metodami zkoumání. Tyto metody ve značné míře jsou součástí sociologie dodnes.

Sociologické metody: pozorování, experiment, srovnávací a historické metody.

Kontrolní otázky a úkoly k tématu

Jakou roli hrál v životě a v intelektuálním vývoji A.Comta Saint Simon.

Kdo zavedl název sociologie?

Jak se věda o společnosti nazývala před zavedením názvu sociologie?

Na jaké části se dělí sociologie A. Comta?

Co to je sociální dynamika?

Na základě čeho klasifikoval A. Comte vědy?

Na jakém místě v žebříčku věd je sociologie?

Úkoly pro samostudium

6. Co to je neopozitivizmus?

7. V čem se nejvíce liší sociologie A.Comta a H.Spencera?

Základní zdroje ke studiu

KELLER, J. Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON, 2005. ISBN 978-80-86429-52-6.

KELLER, J. Úvod do sociologie. Praha: SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-39-7.

8. Vznik sociologie, zakladatelé. Herbert Spencer.

Anotace

Herbert Spencer je třetím v řadě zakladatelů sociologie. Jeho pojetí sociologie obsahuje shodné myšlenky s ostatními zakladateli, ale zcela odlišné originální pojetí chápání společnosti a jejího vývoje. Sociologie H.Spencera má dvě základní témata: pojetí společnosti jako organismu a idea sociální evoluce. Spencer vychází ze srovnání biologického a sociálního organismu a výsledky srovnání ho inspirují k organicistnímu pojetí společnosti, přičemž si je i vědom rozdílů mezi oběma typy organismu a tyto rozdíly také popisuje.

Očistil pojetí sociální evoluce od hodnotově a ideologicky zatíženého pojmu pokrok. Vnímání evoluce přiblížil přírodovědnému přístupu a definoval ho procesy integrace a diferenciací. Odmítá ideu stejnorodého lineárního pokroku a vidí odlišné sociální typy společnosti jako rozložené do divergentních a větvících se skupin vývoje a pokroku.

Ve vztahu jedince a společnosti preferuje vyhraněně jedince tezí, že společnost slouží jedinci a ne naopak.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

S Herbertem Spencerem je třeba se seznámit nejen jako se zakladatelem sociologie, ale také jako s myslitelem, který je na začátku tradice organicistického vidění společnosti. Jeden z hlavních sociálních ideových proudů od 19. století do současnosti – liberalismus má v Herbertu Spencerovi také jednoho z tvůrců. Cílem tématu je představit jednak jednoho ze zakladatelů sociologie, ale také jako inspirátora několika významných sociálně ideových proudů.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

Biologický, sociální organismus, organicismus, lineární pokrok, sociální evoluce, integrace a diferenciací, liberalismus.

Obsah přednášky

Herbert Spencer 1820 –1903

Herbert Spencer se narodil v roce 1820 se narodil v Derby v rodině učitele. Školu pro chatrné zdraví nikdy nenavštěvoval, učil ho nejdříve otec, později strýc a následně se učil sám. Na své vzdělání, které získal bez navštěvování školy byl hrdý.

V letech 1837 – 1841 pracoval jako inženýr a technik na železnici. Později pracoval jako publicista a v letech 1843-1952 byl zástupcem vydavatele. V roce 1853 získal dědictví po strýci, což mu umožnilo působit jako soukromý učenec. Díky dědictví po strýci způsobilo, že nežil a nezemřel v nouzi jako ostatní dva zakladatelé sociologie Karel Marx a Auguste Comte.

Herbert Spencer byl po celý život osamocený, uzavřený, trpěl těžkou neurózou a nespavostí. Udržoval kontakt jen s úzkým okruhem přátel, mezi něž patřili Thomas Huxley, tehdejší významný biolog a dědeček spisovatele světového významu A.Huxley a dále John Stuart Mill filozof liberalismu. Jak J.S.Mill, tak Herbert Spencer jsou ideovými zakladateli liberalismu a jejich vliv je patrný dodnes.

Intelektuální vliv na Herberta Spencera měl, tak jako na zbývající zakladatele sociologie, liberální ekonom Adam Smith, ale také ekonom T.R.Malthuse, jehož teorie o rozdílném tempu růstu světové populace a zdrojů se cyklicky stává populární (nacizmus a současnost) a je známá pod názvem malthuziánství. Vzájemně se také ovlivňovali s Charlesem Darwinem a vzájemně se intelektuálně obdivovali.

H.Spencer se narodil 22 let po A.Comtovi, takže již znal některá sociologická díla A.Comta. Vysoce u Comta hodnotil jeho vidění vztahu mezi vědou o přírodě a vědou o společnosti.

Herbert Spencer se zabýval i dalšími vědními disciplínami a své znalosti shrnul do vydaných deseti svazků, které shrnují teoretické poznatky tehdejších věd. Dílo „Základy sociologie“ vydával v letech 1876-1896.

H.Spencer se také zabýval otázkou, zda je společnost reálnou podstatou nebo pouze hromadným podstatným jevem, který slouží k označení nějakého množství individuí? Nominalistický pohled na společnost je pro Spencera nepřijatelným, proto logicky dospívá k závěru, že společnost je specifickým druhem bytí, které reálně existuje. Opačná odpověď na otázku by vlastně vylučovala sociologii, protože by neexistoval předmět jejího zkoumání. Názor, že společnost neexistuje, ale vše je jen souhrnem jedinců se vyskytuje i v současnosti, a to i u předních politiků.

H.Spencer, tak jako ostatní dva zakladatelé byl ovlivněn soudobou biologii a jejími novými poznatky a výzkumnou metodologií. Osobitě zpracoval ideu celostního pojetí společnosti a rozpracoval ji nejsystematičtěji.

Spencerova sociologická teorie je postavena na dvou základních principech:

1. Pojetí společnosti jako organismu

2. Idea sociální evoluce

Spencer porovnával biologický a sociální organismus a nacházel mezi nimi shodu. Shody mezi biologickým a sociálním organismem:

1. Společnost roste a objemově se zvětšuje.
2. Úměrně růstu se struktura společnosti stává složitější.
3. V biologickém i sociálním organismu je diferenciací struktury provázána analogickou diferenciací funkcí.
4. V evolučním procesu je diferenciací struktury a funkcí provázána rozvojem jejich vzájemného působení
5. Každý organismus je společností složenou z jednotlivých individuí, i když život již skončil
6. Ve společnosti podobně jako v organismu mohou jednotlivé skladebné části dále existovat, i když život již skončil.

Pochopitelně si byl vědom i rozdílu mezi oběma organismy, biologickým a sociálním, a tyto rozdíly také vymezil

Podstatné rozdíly:

- Skladebné části biologického systému tvoří konkrétní celek, v němž jsou všechny prvky nerozlučně spjaté, zatímco společnost je diskrétní celek, jehož živé prvky jsou víceméně svobodné a různě rozmístěné.
- v individuálním organismu je diferenciací funkcí taková, že schopnost cítit a myslet je soustředěna pouze v jeho určitých částech, zatímco ve společnosti je vědomí rozloženo do celého agregátu, v němž všechny jednotky jsou schopny pociťovat rozkoš nebo utrpení.
- v živém organismu (biologickém) existují prvky pro celek, ve společnosti je tomu naopak.

Evoluce

Kdekoli probíhající jevy jsou částmi celkového evolučního procesu a jakýkoliv vývojový proces má podle Spencera dvě stránky: **integraci a diferenciaci**

- začíná kvantitativním růstem, zvětšením objemu nebo počtu skladebných prvků
- Kvantitativní růst vyvolá proces funkcionální a strukturální diferenciací celku.

Dělba práce (specializace se tak stává obecným vývojovým mechanismem).

Herbert Spencer také řešil vztah evoluce a pokroku a nacházel difference mezi oběma procesy. Podle Herberta Spencera proto procesy růstu nemohou být uměle zlepšeny, je proto proti revoluci. Revoluce destruuje některé subsystémy a tím vyvolává ve společnosti chaos a nikoliv pokrok. Herbert Spencer rozlišoval pokrok jako hodnotový pojem a evoluci v přírodovědném významu, tedy jako procesy integrace a diferenciací.

Původně H. Spencer zastával názor, že pokrok není nahodilost, ale nutnost a předvídal úplné vymizení zla a zdokonalení společnosti v duchu idejí osvícenství a A.Comta, později však od tohoto názoru ustoupil a opustil i pojem pokroku. Závěrem mluvil o evoluci jako zákonitosti a zrychlujícím se pohybu od stejnorodosti k různorodosti.

Herbert Spencer viděl vztah jedince a společnosti protikladně pozici Augusta Comta. Podle H.Spencera společnost existuje pro blaho svých členů, členové neexistují pro blaho společnosti. Stal se tak apoštolem krajního buržoasního liberalismu. Spencerovy teze, že společnost ke svému vývoji nepotřebuje nic víc než svobodu individuálních činností, konkurenci a přežití nejlépe přizpůsobených vyhovuje i současným neoliberálům.

Herbert Spencer provádí teoretickou analýzu osvícenství a jeho následovníky všeobecně přijímané ideje pokroku, které je vnímaná jako nosná idea imanentní celé lidské civilizaci. H. Spencer ideu stejnorodého lineárního pokroku odmítá a vidí odlišné sociální typy společnosti jako rozložené do divergentních a větvičích se skupin vývoje a pokroku.

Vztah mezi osobnostmi historického vývoje a společností, který se opakovaně řeší nejen v sociologii, ale také ve filozofii a pedagogice řeší důrazem na primární vliv společnosti. Velké osobnosti jsou formovány charakterem kultury dané společnosti, úroveň jejího ekonomického a technického vývoje a takto personalizovaná kultura se zpětně promítá do společenského vývoje.

Herbert Spencer trvale ovlivňuje myšlení o společnosti a to nejen sociologické, navazuje na něho liberální myšlení o společnosti, ale v sociologii je vnímán také jako první sociolog který se pokusil o spojení historicko evolučního a strukturně funkcionálního přístupu k společnosti.

Kontrolní otázky a úkoly k tématu

V čem se odlišuje biologický a sociální organizmus?

..

V čem je shoda mezi sociálním a biologickým organizmem?

Jaká jsou dvě základní témata sociologie H.Spencera?

Je u H.S. evoluce spojena s pojmem pokroku?

Je pro H.Spencera důležitější jedinec nebo společnost?

Úkoly pro samostudium

1.V čem jsou myšlenky H.Spencera živé v současnosti?

8. Čím se liší současný neoliberalismus od učení H.Spencedra?

Základní zdroje ke studiu

KELLER, J. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON, 2005. ISBN 978-80-86429-52-6.

KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-39-7.

9. Vznik sociologie, zakladatelé. K.Marx

Anotace

Karel Marx patří mezi zakladatele sociologie. Také on vychází z dobových idejí osvícenství, liberální ekonomie, a dále z utopických socialistů a z německé klasické filozofie, především G.W.Hegela a Ludvíka Feuerbacha. V jeho učení nalézáme nové pojmy kategorie a modely. Historie je sledem společensko ekonomických formací, každou z nich charakterizují specifické výrobní síly a výrobní vztahy. V lůně každé společensko ekonomické formace se nacházejí zárodky následné společensko ekonomické formace, které se vynoří po vyčerpání potenciálu stávající formace. Marx zastává třídní pojetí společnosti, přičemž třídy definuje vztahem k výrobním prostředkům. Kapitalistický výrobní způsob charakterizují výrobní a společenské vztahy, které odcizují člověka od druhých lidí a od sebe. Komunismus znamená společnost osvobozenou od vykořisťování zrušením soukromého majetku.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Učení Karla Marxe – marxismus, sehrálo významnou roli v dějinách dvacátého století. Ještě v roce 2018 při stém výročí narození Karla Marxe předseda Evropské komise J.C.Junker odhaloval v Trevíru pomník Karla Marxe. Učení Karla Marxe patří ke kulturnímu dědictví západní civilizace a moderní dějiny lze těžko pochopit bez znalosti marxizmu. Navzdory tomu poslední generace učení Karla Marxe neznají, nebo i o jeho učení mají zcela zkreslenou představu. Cílem tématu je proto nejen studenty seznámit s jedním z pilířů rodící se sociologie, ale se sociologem, filozofem a ekonomem, který svými myšlenkami významně ovlivnil historii dvacátého století.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

Třídy, třída o sobě, třída pro sebe, odcizení, společensko ekonomická formace, vykořisťování, nadhodnota, výrobní síly, výrobní vztahy.

Obsah přednášky

Karel Marx (1818 – 1883)

Dědeček Karla Marxe byl rabínem v Postoloprtech. K.Marx se narodil roce 1818 v Trevíru v měšťanské rodině soudního rady. 1830 –1835 vystudoval gymnázium. 1835-36 studoval práva v Bonnu. Do 1841 pokračoval ve studiu práv v Berlíně. 1841 obhájil doktorskou disertaci z filozofie, v níž analyzoval rozdíl v přírodní filozofii Demokrita a Epikura. V mládí psal Karel Marx reflexivní náboženskou lyriku.

V roce 1836 se tajně zasnoubil se svou životní láskou Jenny von Westphalen z bohaté šlechtické rodiny.

V roce 1842 začala novinářská dráha Karla Marxe prací v Rheinische Zeitung, nejdříve jako pracovník a poté jako šéfredaktor. V redakci se silným intelektuálním židovským vlivem orientovaným na komunistické ideje (Moses Hess) se Karel Marx poprvé s pojmy směřujícími ke komunistické ideologii. Moses Hess vyznával také myšlenky, které jsou blízké pozdějším Marxovým tezím. Moses Hess spojoval fenomén odcizení s vládou peněz a soukromého vlastnictví. V roce 1843 přichází zákaz vydávání novin a Karel Marx odchází do Paříže, kde vydává Deutche -Französische Jahrbucher, ovšem pouze do roku 1845, kdy je na nátlak pruského krále z Paříže vypovězen. V tomto roce také dochází ke sňatku s Jenny von Westphalen, s kterou žije až do její smrti. V letech 1845 až 1848 žije v Bruselu. Zde také napsal spolu s Bedřichem Engelsem pro Svaz spravedlivých politický program Komunistický manifest. V krátkém spisku K.Marx požaduje:

Vyvlastnění velkého pozemkového majetku.

Zavedení progresivní daně.

Zestátnění dopravy a průmyslu.

Zavedení bezplatné výchovy dětí.

Odstranění rozdílu mezi městem a venkovem.

Některé z Marxových požadavků bylo v minulosti realizováno i kapitalistickými státy, některé jsou samozřejmou součástí kapitalistické společnosti i v současnosti. (progresivní daň, bezplatné vzdělávání dětí).

V roce 1848 byl z Bruselu vyhoštěn a po krátkém pobytu ve Francii se vrací do Německa (Kolín nad Rýnem), kde vydával Neue Rheinische Zeitung. V roce 1849 byl z Pruska opět vyhoštěn. Odstěhoval se do Londýna, kde již žil až do konce svého života. Žil zde v nuzných poměrech, podporu mu poskytoval Bedřich Engels. I vinou nuzných poměrů mu umírají děti a v roce 1881 manželka Jenny. V roce 1883 umírá Karel Marx.

Vlivy na K.Marx mělo podobné intelektuální klima jako u Augusta Comte. Z osvícenců na něho ještě měl vliv J.J.Rouseau svým názorem, že člověk je přirozeně dobrý, zkažen-odcizen své přirozenosti je vlivem společenské nerovnosti. Dále na něho působili utopičtí socialisté Saint Simon (třídní pojetí společnosti) a Thomas More. Liberální ekonom Adam Smith ovlivnil především ekonomickou část Marxova díla. Silný byl vliv také německé klasické filozofie, především G.W.F. Hegela a Ludvíka Feuerbacha. Od Hegela převzal dialektickou metodu a s ní

také celkový pohled na svět obecně a na společnost zvlášť, jako na totalitu vnitřně konfliktních sil, které si teprve ve vzájemném střetávání postupně uvědomují samy sebe.

Přejal představu společnosti jako reality ve vývoji, kde každé následující stádium se již dopředu vyvíjí v rámci stadia předchozího, samo přitom v sobě již ukrývá zárodky stadia pozdějšího. V každé době přitom společnost tvoří systém, kompletní celek, jehož jednotlivé části jsou spolu navzájem provázány, takže pochopit je lze jedině v této celistvosti a jednotě.

Od L. Feuerbacha v raných pracích přejímá pojem rodové bytosti, tedy ideu abstraktního člověka, který je chápán nadčasově a odtrženě od proměňujících se historických kontextů. Postupně dochází k pojetí člověka jako výtvaru společnosti, tedy jako produktu konkrétních sociálních vztahů. V Tezích o Feuerbachovi říká: „lidská podstata není nějaké abstraktum vlastní jednotlivému individuu. Ve své skutečnosti to je souhrn společenských vztahů.

Ludvík Feuerbach v kritice náboženství přináší koncept odcizení, který je však znám v pojetí idolatrie již z ranějších forem náboženství. Nejznámější případ idolatrie je znám ze Starého zákona a konfliktu stoupenců Zlatého telete s Mojžíšem.

Dílo K. Marxe bývá rozdělováno podle období, v němž bylo napsáno. Mluví se o mladém Marxovi, kdy převažoval filozofický pohled na člověka, zatímco starý Marx se věnoval ekonomii a ve střední fázi života se zabýval společností a vytvářel sociologickou teorii bez sociologického názvu. Pro mladého Marxe je typická kniha Ekonomicko filozofické rukopisy z roku 1844. Přesto, že Karel Marx byl hlavní ideolog komunistického režimu, který v Československu existoval 40 let, tato kniha byla vydána teprve v roce 1961. Kniha je významná rozpracovanou teorií odcizení a všichni další autoři, zabývající se tímto tématem, na tuto knihu navazují. Odcizená práce a odcizení člověka člověku je produktem kapitalistické společnosti, kapitalistického způsobu výroby. V tomto smyslu navazuje na J.J. Rousseaua a osvícenectví, jehož součástí byla i víra v to, že poté, co se stane člověk jednou svobodným, bude i bez vnějšího vedení spontánně rozvíjet sám sebe a kultivovat své vztahy ke druhým lidem. Tato antropologie osvícenců vysvětluje bezstarostnost, s níž Marx uvažoval o budoucí komunistické společnosti, která se obejde bez donucovacích institucí typu státu i bez regulujících institucí typu soukromého vlastnictví. Plynulo z něho i přesvědčení o tom, že svobodný člověk dá vždy přednost společnému zájmu před svým zájmem úzce osobním.

Základními kategoriemi Marxova pojetí společnosti jsou bytí, vědomí, základna, nadstavba. Na rozdíl od Comteho a dalších myslitelů odvozuje společenské vědomí z materiálních podmínek. Materiální podmínky jsou určujícím faktorem vývoje, které lidé pro svůj vývoj nalézají a které se snaží měnit pole svých představ.

Evolucionistické pojetí společnosti. Jednotlivé etapy vývoje (společensko-ekonomické formace na sebe s vnitřní nutností navazují, rozvinutější etapa střídá méně rozvinutou. V napětí mezi výrobními silami a výrobními vztahy, které je osou Marxova pojetí společnosti, můžeme spatřovat obdobu Comtova rozlišení na sociální statiku a sociální dynamiku.

Společensko ekonomická formace je základní souhrnný pojem v evolucionistickém pojetí dějin. Společensko ekonomická formace je charakterizována výrobními silami a výrobními vztahy. Ty se odlišují v každé společensko historické formaci a jejich proměna určuje historický vývoj.

Výrobní síly představují pracovní sílu a prostředky výroby, které jsou charakteristické pro ekonomiku v určité době a obecněji pro stupeň civilizační vyspělosti dané země či společnosti.(technika, technologie, vědomosti). Patří do něho vzdělávací systém, vzdělanost a věda. Celkový pracovní a vědní potenciál.

Výrobní vztahy označují strukturu sociálních vazeb, která se ustavuje mezi lidmi v souvislosti s určitou organizací výroby.

Dynamika výrobních sil a výrobních styl je odlišná. Dynamika výrobních vztahů zaostává za dynamikou výrobních sil a brzdí proto vývoj. Dynamická složka výrobních sil spolu s relativně statickými výrobními vztahy vymezují způsob výroby v dané společnosti, tedy celkový charakter **společensko-ekonomické formace**. Toto pojetí dějin ukazuje, že v nich je na každém stupni už napřed nějaký materiální výsledek, nějaký souhrn výrobních sil, historicky vytvořený vztah k přírodě a vzájemný vztah mezi individui, souhrn, který každé generaci předává generace předchozí, masa výrobních sil, kapitálů a okolností, které si sice nová generace na jedné straně přizpůsobuje, ale které této generaci zase předpisují její vlastní životní podmínky a dávají jí určitý vývoj, zvláštní charakter – že tedy okolnosti jsou vytvořeny lidmi, stejně jako jsou lidé vytvářeni okolnostmi“ Marx, K. (Německá ideologie).

Čím hlouběji se vracíme do dějin, tím více je člověk jen nesamostatným členem většího celku. Jako izolované individuum se vyhraňuje teprve v moderní době, tedy paradoxně v epoše nejrozvinutějších společenských vztahů. Ač kritik kapitalizmu, vidí Karel Marx v kapitalizmu člověka jako relativně nejsvobodnější individuum.

Karel Marx rozpracovával **třídní pojetí společnosti**, které převzal od Saint Simona. Třídy patří k charakteristice společensko ekonomické formace. Nově K. Marx vymezuje třídu.

Třída je velká sociální skupina, se stejným vztahem k výrobním prostředkům. Dělnická třída nevlastní výrobní prostředky, ale vytváří nadhodnotu. Kapitalisté výrobní prostředky vlastní, ale nevytváří nadhodnotu. Třída má dva specifické statusy. Třída o sobě je definována vztahem k výrobním prostředkům jako objektivní danost. Uvědoměním si společného třídního zájmu vzniká třída pro sebe, které má subjektivní charakter.

Základním principem koncepce vykořisťování i odcizení je chápání společenských vztahů jakožto hry se sumou rovnou nule, jedna strana získává na úkor strany druhé. Od Marxe se zakládá tradice pozdějších společenských teorií konfliktu K. Marx reagoval na rozpor, kdy zevšeobecnění dělbý práce propojilo celou společnost dalekosáhlou vzájemnou závislostí, profit z této práce však byl rozdělován nejen nerovnoměrně, ale dokonce tak, že to velkou část společnosti odsuzovalo k živoření k bídě.

Comte naopak chápe společnost jako hru nerovnou nule, všichni zúčastnění vydělávají. Od Comteho se zakládá tradice pozdějších konsensuálních společenských teorií

Také K. Marx, stejně jako ostatní dva zakladatelé sociologie, vidí společnost jako organizmus, jako vysoce komplexní systém, v němž jsou jednotlivé subsystémy provázány, a tudíž změna jednoho subsystému se promítá i do zbývajících částí společnosti.

K. Marx bývá kritizován, že vnesl do západní evropské společnosti pojetí společnosti, které je pro ni cizorodé. Ve skutečnosti se jedná o myšlenkovou a ideovou kontinuitu sahající hluboko do minulosti, minimálně do doby Ježíšova poselství. U řady myšlenek K. Marxe nacházíme paralelu s Ježíšem, pouze jsou myšlenky vyjádřeny v jiném sociokulturním kontextu a jinými pojmy: „Myšlenková syntéza, kterou provedl, vyrůstá přímo z tradic evropského, filozofického, sociálního a ekonomického myšlení.“

V řetězci společensko ekonomických formací, v níž budoucí společnost je v zárodečné podobě obsažena ve stávající společnosti a po vyčerpání svého potenciálu se z jejího lůna vynořuje společnost nová, očekával v nejvyspělejších kapitalistických společnostech postupný přechod k socialistické a následně komunistické společnosti. Cestou ke komunistické společnosti je zrušení soukromého vlastnictví jako mechanismu, který stále znovu a znovu produkuje odcizení. Pozitivním zrušením soukromého vlastnictví je komunismus.

Kontrolní otázky a úkoly k tématu

Co je třída v pojetí K.Marxe?

Od koho převzal K.Marx pojem třída?

Od koho převzal K.Marx pojem komunizmus?

Co charakterizuje společensko ekonomickou formaci?

V kolika letech a ským napsal K.Marx Komunistický manifest?

Co je podle K.Marxe odcizení a jak vzniká?

Úkoly pro samostudium

1. Jaké požadavky v Komunistickém manifestu jsou pro Vás přijatelné a jaké nepřijatelné?
2. V čem se podle Vás K.Marx nejvíce mýlil a v čem měl pravdu?

Základní zdroje ke studiu

KELLER, J. Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON, 2005. ISBN 978-80-86429-52-6.

KELLER, J. Úvod do sociologie. Praha: SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-39-7.

10. Sociální normy, sociální kontrola. Normalita, sociální deviace a sociální patologie. Socializace, sociální zrání. Sociální anomie.

Anotace

Souhrn sociálních norem je zdrojem normality, která na rozdíl od právních norem je živou kategorií sociální. Proto může docházet k permanentním proměnám normality a k její diferenciaci ve společnosti v závislosti na řadě sociálních znaků. Do konstrukce normality intervenují všechny společenské procesy a sociální jevy. Jedna dimenze sociální jsou jevy na ose normalita – sociální deviace – sociální patologie. Ovšem tyto fenomény mají dvojí charakter, primárně objektivně existují bez hodnotícího atributu, který je následně vřadí na osu normalita-deviace. Tedy primárně vznikají mimo systém normality dané sociální entity. Souběžně se vynořuje druhá – hodnotící dimenze, v níž subjekty sociální jev hodnotí a zařazují na škálu normalita – sociální deviace a sociální patologie. Sociální deviace je odchylkou od sociální normy a je proto možné hovořit i o pozitivní deviaci, pozitivní odchylce od normy, na rozdíl od sociální patologie, která má ve vztahu k sociálnímu a k sociálním entitám chorobný charakter.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Normalita, sociální deviace, sociální patologie a sociální norma chování jsou základní kategorie pedagogických disciplín a resocializace. Uvedené téma umožní studentovi vhled do struktury těchto jevů a jejich geneze. Při chápání jejich vzniku a dynamiky student se přiblíží k efektivnímu pedagogickému působení ke zvnitřnění společensky žádoucích sociálních norem.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

Normalita, sociální norma chování, sociální deviace, pozitivní odchylka, sociální kontrola, systém sankcí, sociální patologie, sociální zrání, sociální pole, generace, socializace, sociální anomie.

Obsah přednášky

Sociální je strukturováno podle řady znaků a jedním z těchto znaků je normalita. Jedna dimenze sociální jsou jevy na ose normalita – sociální deviace – sociální patologie. Ovšem tyto fenomény mají dvojí charakter, primárně objektivně existují bez hodnotícího atributu, který je následně vřadí na osu normalita-deviace. Tedy primárně vznikají mimo systém normality dané sociální entity. Souběžně se vynořuje druhá - hodnotící dimenze, v níž subjekty sociální jev hodnotí a zařazují na škálu normalita - sociální deviace a sociální patologie. Paralelně vznikají párově dva druhy

sociálních jevů, jeden existující reálně v sociální skutečnosti a druhý subjektivní, produkt hodnocení daného jevu subjektem. První dimenze objektivních sociálních jevů existuje reálně ve všech entitách, avšak po přiřazení hodnotícího atributu se v jednotlivých sociálních entitách zařazuje odlišně. Např. mnohoženství je objektivní sociální jev, který je však v různých společnostech hodnocen odlišně.

Mezi oběma dimenzemi je vzájemná souvislost. Čím četnější reálný jev, tím je větší tlak na jeho hodnocení ve směru k normalitě a naopak čím je silnější hodnocení jevu jako normální, tím snáze jev ve společnosti expanduje. Příkladem mohou být svobodné matky, což byl jev ještě před pár generacemi jednoznačně mimo normalitu, zatímco v současnosti se již více dětí rodí nesezdaným matkám. Těžko bychom dnes hledali to, co dříve bylo běžné, že rodina, včetně matky, těhotnou dceru zavrhl.

Způsob zařazování sociálních jevů na škále normalita-patologie patří ke klíčovým instrumentům společností různého typu a na různých stupních vývoje. Jedná se o měkkou formu sociální regulace. Mít moc ovládat tento mechanismus a mechanismus zvnitřňování výsledků těchto hodnocení populací dává moc k ovládnutí populace a společnosti.

V historii lidstva je snaha tomuto „rozřaďovacímu klíči“ přiřazovat vyšší než lidský a společenský původ a tím zvýšit jeho váhu. Nejčastěji je hodnotící program součástí náboženství a takto zakotvený program má trvalejší platnost a přijatelnost pro občany sdílející toto náboženství. Nábožensky zakotvený „hodnotící program“ je vystaven na spirituálních principech a má transcendentní přesah. Problémem je, že při oslabování víry populace v náboženství dochází i k erozi hodnotícího programu. Tento proces můžeme srovnat s Comtovým sociálním předivem, přinášejícím náboženstvím.

Pojetí sociální deviace a sociální patologie je ve vědních disciplínách diferencovaně vymezována a rozdíly jsou i v rámci jedné disciplíny. V každém případě se však vymezení těchto pojmů odvíjí od vymezení normality. Teprve, když se domluvíme, co je a co není normální, můžeme postoupit a mluvit o deviaci či patologii.

Rozšířené je statistické či kulturní pojetí normality. Statistické pojetí chápe jako normální ty jevy, které jsou ve společnosti většinové nebo alespoň rozšířené u velké části populace. Kulturní pojetí staví na tom, že jev je normální pokud je součástí dané kultury. Obě tyto pojetí mají své přednosti i problémy.

Odlišně vidí tyto kategorie Erich Fromm, který tvrdí, že adaptace na společnost není vždy výrazem normality. Společenská adaptace v nemocné společnosti není projevem normality, ale patologie a naopak nepřizpůsobení se je projevem zdravého normálního člověka. E.Fromm

prekonává patologii vztaženou k jedinci a zabývá se patologií společnosti, konkrétně patologií západní společnosti. Kriticky se vyjadřuje k názoru, že pokud většina národa přijímá určitý názor, ideju, sdílí určité emoce, je to dokladem platnosti těchto idejí a emocí. „Nic není vzdálenější pravdě“ (Fromm, 2009: s.18), říká E.Fromm. Ve svém přístupu, který nazývá „**normativním humanismem**“, porovnává patologii jedince a patologii společnosti, a kritérium hodnocení hledá v podstatě a přirozenosti člověka.

Blízce k pojetí Ericha Fromma vidím normalitu v harmonii chování člověka a společnosti s evolučním směřováním a s podstatou člověka.

Normalita jako strukturovaný a dynamický systém sociálních norem chování, provázaný s hodnotovým systémem společnosti je subsystémem v rámci společenského systému. Vzhledem k této pozici jako prvku systému je normalita propojena s dalšími subsystémy společnosti, intervenuje do jejich vývoje a sama je jimi ovlivněna. Prvoplánově však není derivátem státních institucí a formální regulace. Jednotlivé normy a normalita jako celek je utvářena chováním a myšlením lidí, přesto však probíhá mezi systémem normality a společenskými subsystémy, interakce. Normalita není plošně homogenní, ale v sociálním prostoru jednotlivé normy oscilují podle sociálně demografických znaků mezi společenskou střední hodnotou a tato diferenciací je základnou následné dynamiky sociálních norem, pokud ve společnosti se pro tuto změnu vytvoří podmínky.

Společenská normalita dostává svojí generační podobu v procesu socializace a individuální podobu v procesu sociálního zrání, které probíhá v individuálním sociálním poli každého jedince. Ať se jedná o jev, podnět sebevzdálenější či z bezprostředního okolí stává se součástí konkrétního sociálního pole a na příslušného jedince působí v syntéze s ostatními prvky sociálního pole a synergicky jako celek. Proto s proměnami sociálního pole dochází k proměnám normality. V pubertě se mění pozice jednotlivých prvků v sociálním poli a to má vliv na sociální zrání a na aktuální normalitu jedince.

Sociální deviace je odchylkou od sociální normy a je proto možné hovořit i o pozitivní deviaci, pozitivní odchylce od normy na rozdíl od sociální patologie, která má ve vztahu k sociálnímu a k sociálním entitám chorobný charakter. U pojmu **sociální patologie** se zdůrazňuje **chorobnost daného jevu a způsobu chování**, chorobnost vůči sociální entitě a vůči sociabilitě jedince. Zatímco u deviace se jedná především o odlišnost, u patologie je hodnotící kritérium jiné, tvrdší a jednoznačnější. Sociální jevy jako strukturované sociální jsou na škále normalita – deviace – patologie rozloženy kontinuálně a proto mohou být hranice mezi deviací a patologií neostré a jev

prostupuje hraniční oblastí normality a patologie. Ke kontinuitě přispívá jejich reflexe a hodnocení a dynamika reflexe a hodnocení.

Jedinec si osvojuje sociální normy v procesu sociálního zrání a osvojování sociálních rolí.

Generace přejímá sociální normalitu v procesu socializace. Zpětnou vazbu dostávají sociální subjekty reakcí na sociální chování sociální kontrolou. Sociální kontrola znamená reflexi určitého chování a současně reakci, které znamená tlak k normalitě.

Jestliže ve společnosti přestávají platit normy sociálního chování a hodnotový systém společnosti, nastává stav sociální anomie.

Ve věku digitálních technologií, kyberprostoru a virtuální reality se uvedené procesy socializace, sociálního zrání i výchovy mění a komplikují. Dochází k digitalizaci sociálního pole s prozatím nejasnými důsledky. Normalita v kyberprostoru v elektronickém prostoru je jiná než v přirozeném prostoru, což bývá podpořeno falešnou normalitou. To, co je normální v komunikaci v kyberprostoru není normální v přirozeném časoprostoru, což však neznamená, že normalita virtuální reality neintervenuje do přirozeného prostoru.

Tato intervence se nejdříve promítá do jazyka a jazykových dovedností. Jazyk se stává stručný, jednoduchý a do určité míry lze říci i primitivní. Dovednost, která se nerozvíjí atrofuje, a to se nyní děje s jazykem u celých generací. Nemění se pouze vyjadřovací schopnosti, ale také schopnost udržet pozornost u složitějších vět a textů. Někteří odborníci dokonce hovoří o ztrátě čtenářské gramotnosti, tedy o neschopnosti porozumět čtenému textu. Ovšem jazyk, psaný i mluvený text ovlivňuje také inteligenci, zvláště v jejích prvních vývojových fázích. Lev S. Vygotskij¹ i Jean Piaget² vidí jazyk jako základní předpoklad pro rozvoj ranné inteligence. Nejen inteligence, ale také sociální je do značné míry produktem vzniku a rozvoje řeči u člověka. Z těchto předpokladů lze vyvodit hypotézu, že digitalizace sociálního pole, člověka a sociální povedou k proměnám jazyka a komunikace a odvozeně sociální a normality.

Tento společenský proces bude doprovázen rozvojem a implementací robotizace a umělé inteligence, která bude vytěšňovat člověka z pracovního procesu. Nastane historicky a evolučně nová situace, protože od úsvitu lidských dějin člověk vždy pracoval, což stimulovalo vývoj mozku, řeči a sociální. Pokud tato vývojová varianta nastane, můžeme očekávat výrazné proměny nejen normality, ale také sociální.

¹ Vygotskij, L.S. *Myšlení a řeč*. Praha, SPN 1971.

² Piaget, J. *Psychologie inteligence*. Praha, SPN 1966.

Každá společnost je jedinečná svou strukturou a historií a ta se promítá do jejího systému normality, způsobu jejich proměn a dynamiky. Současnost charakterizuje utváření nového typu sociální, v němž oproti minulosti je stále více utvářena funkce a pozice společnosti jako subsystému planetární civilizace. Proto i do normality a procesů jejich utváření se promítá tato skutečnost. Nejen v „období socialismu“, ale v průběhu celého 20. století se ze společnosti vytrácela křesťanská morálka a po listopadovém převratu byly zamítnuty také hodnoty a normy socialistické společnosti.

Kontrolní otázky a úkoly k tématu

Co to je normalita?

Co je a jak se reprodukuje sociální norma chování?

Co je sociální deviace?

Jak se odlišuje sociální deviace a sociální patologie?

Co je sociální anomie?

Je sociální norma rozložena homogenně plošně v celé společnosti?

Úkoly pro samostudium

1. Jaký je rozdíl mezi sociální normalitou v přirozeném časoprostoru a ve virtuální realitě?
2. Jaký je vztah mezi sociální a právní normou a jaký je mezi nimi rozdíl?

Základní zdroje ke studiu

HAVLÍK, R. Úvod do sociologie. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1385-7.

HAVLÍK, R. Aktuální problémy společnosti z pohledu sociologie. Praha: UJAK, 2016. ISBN 978-80-7452-121-8.

PETRUSEK, M. Základy sociologie. Praha: Akademie veřejné správy, 2009. ISBN 978-80-87207-02-4.

Sak, P. Proměny české mládeže.

Kolesárová, K. Životní styl v informační společnosti. Praha:UJAK, 2016.

¹ Vygotskij, L.S. *Myšlení a řeč*. Praha, SPN 1971.

¹ Piaget, J. *Psychologie inteligence*. Praha, SPN 1966.

11. Sociologický empirický výzkum. Konceptualizace a projekt výzkumu. Typy výzkumu

Anotace

Téma přibližuje studentovi empirický sociologický výzkum, jeho limity a především vzhled do počátečních fází výzkumu, to je **konceptualizace výzkumu a výzkumný projekt**. **Konceptualizace** se odehrává v několika rovinách a v závěrečných fázích konceptualizace dochází k jejich protnutí ve vytvořeném konceptu výzkumu, Ve fázi konceptualizace řešitel musí souběžně promýšlet „předmět výzkumu-problém-téma“ **v rovině teoretické, praktické a metodologické**. Koncept výzkumu je následně zpracováván víceméně rutinními sociologickými postupy v rámci přípravy projektu výzkumu.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

Konceptualizace výzkumu, projekt výzkumu, typy výzkumu.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Cílem tématu je ukázat náročnost tvůrčího přístupu k empirickému sociologickému výzkumu a pomoci studentu vzhledu do nitra tvůrčího procesu přípravy výzkumu. Současně chce ukázat metodologickou pokoru při získávání obrazu sociální reality empirickým sociologickým výzkumem.

Obsah přednášky

Empirický sociologický výzkum je cílevědomé, systematické, organizované získávání informací o konkrétních jevech a procesech, zkoumaných specifickými sociologickými postupy, ve vztazích k jiným sociálním procesům a jevům. Jde o přístup založený na přímém nebo nepřímém pozorování reality. Sociologický výzkum se zabývá sociálními jevy

Sociální jev:

Samostatné sociální útvary – sociální entity (člověk, skupina, instituce, organizace

Společenské procesy (informatizace, emancipace žen)

Samostatné sociální útvary (instituce, organizace

Jiné složky a stránky života společnosti (mínění, postoje, hodnoty apod.)

Sociální realita sociálně je tvořena nekonečným množstvím sociálních jevů. Výzkum je schopný zachytit pouhou část sociální reality – sociálně. Sociologickým empirickým výzkumem získaný obraz sociální reality je vždy redukcí zkoumané sociální reality. Změny jednoho sociálního jevu, ve výzkumu charakterizovaného jako znak či proměnná, jsou většinou způsobené celou řadou příčinných sociálních jevů (znaků, proměnných). Proto souvislost (korelace) mezi dvěma jevy se ve výzkumu vzdaluje korelaci 1, což značí kauzalitu, ale hodnota korelace se pohybuje povětšinou mezi 0,1 až 0,5. Z množství příčinných jevů si pro výzkum vybíráme ty jevy, které souvisí s tématem výzkumu a jsou obsaženy ve výzkumných cílech a hypotézách.

Ve výzkumu se můžeme vzácně setkat i s tzv. falešnou korelací, kdy statisticky je exaktně na datech prokázána souvislost mezi dvěma jevy, ale při sociologické analýze zjišťujeme, že korelace je způsobena jevem, který je skryt (obsažen) ve statisticky působícím jevu. Jev falešné korelace mohu ilustrovat z počátku mé výzkumné kariéry. Hypotéza zněla: Lepší školní prospěch mají děti, jejichž matky jsou s dětmi doma. Tato hypotéza byla vyvrácena do podoby: “Lepší prospěch mají děti zaměstnaných matek“. Další analýzou se ukázalo, že zaměstnanost matek je ovlivněna jejich vzdělaností. Takže ve skutečnosti prospěch dětí koreloval se vzdělaností matek a po očištění tohoto vlivu se hypotéza potvrdila. Při stejném vzdělání matek, měly lepší prospěch děti, jejichž matky byly doma.

Nejnáročnější, nejdůležitější a nejtvůřivější fází výzkumu je jeho počátek, kdy hledáme jak výzkumný problém uchopit, jakým způsobem se přiblížit, vniknout do segmentu zkoumané reality. Tato fáze výzkumu – jeho **konceptualizace** se odehrává v několika rovinách a v závěrečných fázích konceptualizace dochází k jejich protnutí ve vytvořeném konceptu výzkumu, který je následně zpracováván víceméně rutinními sociologickými postupy v rámci zpracovávání projektu výzkumu. Ve fázi konceptualizace řešitel musí souběžně promýšlet „předmět výzkumu-problém-téma“ **v rovině teoretické, praktické a metodologické**.

Realita, výsek zkoumané reality. Dostupnými prostředky se seznamovat v praktické rovině se zkoumanou realitou a usilovat o vhled do zkoumané problematiky.

Teorie, teoretická reflexe problému. Prostudovat dostupnou literaturu a provedené empirické výzkumy, zabývající se daným výzkumným problémem.

Metodologie, metodologické uchopení problému. Studovat metodologii obdobných výzkumů a tvůrče hledat relevantnější metodologické uchopení zkoumaných problémů.

Čím originálnější je zmocňování se tématu ve všech rovinách, tím je větší pravděpodobnost, že výzkum postihne téma nově a přinese nové poznatky.

Teoretická reflexe problému ovlivňuje metodologické přístupy.

Metodologické přístupy ovlivňují teoretické uchopení problému.

Z teoreticko metodologických východisek vyplynou základní a výběrové soubory.

Sociologický empirický výzkum vychází z daného teoreticko empirického poznání tématu, pomocí relevantní výzkumné metody, respektuje metodologii sociologického výzkumu. Usiluje o validitu a reliabilitu.

Po vytvoření konceptu výzkumu následuje výzkumného projektu, který obsahuje následující části.

Výzkumný projekt zadání, zdůvodnění výzkumu

Teoreticko metodologická východiska (vymezení pojmů) Metodologie, metoda výzkumu

Předmět a objekt výzkumu, základní a výběrový soubor.

Způsob konstrukce výběrového souboru) výběru, technika sběru dat.

Operacionalizace, výzkumné cíle, hypotézy. Seznam znaků.

Konstrukce otázek. Sestavení výzkumného instrumentu.

Rozpočet výzkumu. Personální zajištění výzkumu.

Harmonogram výzkumu

Typy výzkumu

Výzkum základní – analyzuje problémy objevující se v rámci vývoje sociologické disciplíny, stěžejní otázky-problémy disciplíny.

Výzkum aplikovaný – vzniká z potřeby zkoumat či řešit konkrétní problém. Zadání často vychází z praxe a výsledky výzkumu mají napomoci při řešení praktických problémů. Aplikovaný výzkumu může přinést poznatky o příčinách negativních jevů, špatné socializace atd. (příčiny konzumace drog dětmi, příčiny šikany, příčiny korupce politiků, příčiny nízké natality, příčiny vysoké rozvodovosti.

Výzkum metodologický – odzkoušení, ověření metody nebo její části. (indikátor, otázka, test, celý výzkumný instrument, metodika výzkumu. Zjišťuje se validita a reliabilita inovační části metody. Kromě ověření správnosti části metody však metodologický výzkum nepřináší nic nového pro zadavatele, proto je metodologický výzkum na ústupu. Řešením je

vložit metodologickou inovaci do normálního výzkumu a pokud se prokáže validita a reliabilita výzkumu, nové poznatky se stanou součástí výzkumné zprávy a pokud ne, nikdo nebude tuto část výzkumu ve zprávě postrádat.

Výzkum diagnostický – cílem je ověření existence, četnosti výskytu, intenzity určitých charakteristik sociálního jevu.

Výzkum komparativní – výzkum, jehož hlavní náplní je srovnávání (zemí, etnik, kultur, škol, sdružení).

Výzkum mezinárodní – výzkum realizovaný ve více zemích. Problém mezinárodního výzkumu je odlišných kulturách a jazycích. I při přesném překladu může mít stejný pojem poněkud odlišný význam a potom můžeme porovnávat data s odlišným obsahem, aniž bychom to tušili.

Longitudinální – výzkum, který probíhá v delším časovém úseku opakovaně na **stejném souboru respondentů**. V sociologii je takový výzkum vzácný. V psychologii byl od šedesátých let realizován longitudinální výzkum na dětech narozených zhruba ve stejný čas a výzkum probíhal až do jejich dospělosti.

Výzkum opakovaný, tvořící časovou řadu pomocí stejného instrumentu, **na stejně definovaném**, ale ne identickém výběrovém souboru. Stejně definovaný znamená např. česká populace ve věku 15–30 let. To znamená, že výběrový soubor musí být reprezentativní pro českou populaci ve věku 15–30. Na takto definovaném souboru, pokud je metodika výzkumu shodná, docházíme ke srovnatelným výsledkům a můžeme zkoumat dynamiku sledovaných jevů. Např. výzkum hodnotové orientace mládeže na opakovaných výzkumech od roku 1982 do roku 2011 vypovídá o proměnách hodnot nejen různých generací mládeže, ale ve dvou společenských systémech.

Výzkum panelový – výzkum, který probíhá opakovaně se stejnými respondenty, ale ne na stejné otázky (televizní výzkum).

OMNIBUS – výzkum obsahuje různá výzkumná témata pro více zadavatelů. Takový výzkum má evidentně nižší metodologickou úroveň a má především komerční cíle.

Kontrolní otázky a úkoly k tématu

Vysvětlete, co je konceptualizace výzkumu.

Charakterizujte základní výzkum.

Co obsahuje projekt výzkumu?

Proč se realizuje metodologický výzkum?

Vysvětlete opakovaný výzkum a proč se realizuje.

Úkoly pro samostudium

1. Jaký je rozdíl mezi longitudinálním a opakovaným výzkumem?
2. Uveďte příklad falešné korelace ve výzkumu.

Základní zdroje ke studiu

HAVLÍK, R. Úvod do sociologie. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1385-7.

PETRUSEK, M. Základy sociologie. Praha: Akademie veřejné správy, 2009. ISBN 978-80-87207-02-4.

DISMAN, M. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.

Kolesárová, K. Životní styl v informační společnosti. Praha: UJAK, 2016.

12. Kvalitativní a kvantitativní výzkum

Anotace

Empirický sociologický výzkum dělíme na kvantitativní a kvalitativní. Rozdíl mezi nimi je především v tom, že kvantitativní výzkum je numerické šetření a kvalitativní nenumerické šetření. V posledních desetiletích rozvoj kvalitativních výzkumů byl reakcí na rozmach kvantitativního výzkumu podpořeného výpočetními programy realizovanými prostřednictvím osobních počítačů, což vedlo k posílení pozitivistického pohledu na společenskou realitu. Kvalitativní výzkum přináší vhled do sociálních problémů bez jejich kvantifikace.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Téma přináší studentům pochopení metodologických rozdílů v kvantitativním a kvalitativním výzkumu. Student si osvojuje pochopení, kdy je vhodné pro výzkumné řešení použít kvantitativní a kdy kvalitativní výzkum. Naučí se chápat limity a přednosti obou větví empirického sociologického výzkumu.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

Kvantitativní výzkum, kvalitativní výzkum, numerické šetření, nenumerické šetření, porozumění, standardizace

Obsah přednášky

Kvantitativní výzkum výrazněji vychází z tradice Auguste Comta a jeho pozitivistického přístupu k realitě a metodologie přírodních věd. Numerické šetření dostáhlo v sociologii velkého rozmachu zvláště s nástupem počítačů a výpočetních programů pro zpracování sociálních dat. Snadnost zpracování sociálních dat pomocí počítače vedlo k určitému zploštění reflexe společenské reality a vyvolalo kritickou metodologickou reflexi pozitivistického přístupu. Výsledkem této reflexe bylo vyzdvižení kvalitativního výzkumu společenské reality jako určitý protipól kvantitativních numerických metod. Výsledkem metodologické reflexe je zjištění, že z gnozeologického hlediska je optimální skloubit v jednom výzkumu oba typy zkoumání, kvantitativní i kvalitativní. Oba typy výzkumu mají své limity, které se daří v jejich syntéze překonat.

Kvantitativní výzkum je založen na ověřování platnosti teorií, konstruovaných pomocí konceptů a měřených čísel (pomocí operacionalizace a strukturovaným dotazováním nebo pozorováním a

měřením), analyzované pomocí statistických procedur (tvrdé metody aplikované na tvrdá data). Kvantitativní výzkum získává omezené množství dat na velkém souboru respondentů.

Kvalitativní výzkum je nenumерické šetření a interpretace sociální reality. Cílem je odkrýt význam podkládaný sdělovaným informacím, porozumění. Porozumění vyžaduje vhléd do co největšího množství dimenzí daného problému. Cílem kvalitativního výzkumu není ověření teorie, ale její vytváření. Kvalitativní výzkum získává velké množství dat na malém souboru respondentů. Kvalitativní výzkum se vyvinul z kritiky pozitivistického a přírodovědného přístupu, hlásí se k hermeneutice a fenomenologii.

Komparace kvantitativního a kvalitativního výzkumu

Kvantitativní výzkum přináší omezený rozsah informací o velkém počtu jedinců. Samotné statistické výpočty vyžadují určité minimální velikost výběrového souboru, aby mohly být použité. Před samotným spuštěním terénního sběru dat je pevně vymezen počet znaků, které přinášejí informace o sociální realitě. V kvantitativním výzkumu dochází k silné redukci počtu pozorovaných proměnných

Kvalitativní výzkum počítá s výběrovým souborem v řádu jednotek, ovšem až do závěru výzkumu není uzavřen rozsah informací, které jsou shromažďovány. Tím, že sběr dat není standardizován, můžeme mluvit o určité „bezbřehosti“ shromažďovaných informací. Získáváme velký rozsah informací o malém počtu zkoumaných jednotek. Ve srovnání s kvantitativním výzkumem dochází k silné redukci počtu sledovaných jedinců

Rozsah a reprezentativita výběrových souborů v kvantitativním výzkumu umožňuje zobecňování (generalizaci) závěrů z výzkumu na základní soubor, v případě výzkumu populace, na celou populaci. Generalizace závěrů kvalitativního výzkumu na populaci je problematická a spíše nemožná, vzhledem k malému počtu jednotek (jedinců) ve výběrovém souboru.

V kvantitativním výzkumu je vysoká standardizace a vysoká reliabilita výzkumného nástroje, zatímco v kvalitativním výzkumu je standardizace a reliabilita nízká.

V kvantitativním výzkumu sbíráme jen ta data, která nutně potřebujeme k testování- verifikaci hypotéz. Tomu napomáhá proces operacionalizace. V kvalitativním výzkumu takové limity neexistují. Snažíme se sebrat „všechna data“ a nalézt struktury a pravidelnosti, které v nich existují.

V kvantitativním vzorku je při konstruování výběrového souboru cílem reprezentovat populaci, to znamená vytvořit takový výběrový soubor, který „zrcadlí“ základní soubor (populaci). Kvalitativní výzkum neusiluje o vytvoření výběrového souboru reprezentujícího populaci jedinců, ale cílem konstrukce vzorku je reprezentovat populaci problému. To znamená obsáhnout co nejvíce

problémů, jevů, procesů a témat spojených se zkoumaným tématem. Takový soubor sice neumožňuje generalizaci závěrů a kvantifikaci rozložení zkoumaných jevů, ale umožňuje hluboký, relativně komplexní a vícedimenzionální vhled do zkoumaného problému.

Logika kvantitativního výzkumu je deduktivní. Na začátku je problém existující v teorii nebo v sociální realitě. Ten je převeden do hypotéz a dále operacionalizován. Kvalitativní výzkum využívá induktivní logiku. V konkrétních projevech v sociální realitě hledá pravidelnosti, směřuje k zobecnění, k syntéze.

Výrazný rozdíl mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem je v míře jeho **standardizace**. Standardizace je metodologický princip, který přispívá k zajištění objektivitu a komparability empirického zkoumání. Standardizace probíhá sjednocením podoby výzkumného nástroje, případně i výzkumné situace. Např. jde o standardizace otázek a výzkumného nástroje u kvantitativního výzkumu. Každý respondent dostává stejně formulované otázky ve stejném pořadí, zatímco nestandardizovaný hloubkový rozhovor kvalitativního výzkumu umožňuje klást jinak formulované či přímo odlišné otázky, takže rozhovor se v průběhu výzkumu s jednotlivými respondenty mění. Každý další rozhovor obsahuje zkušenost již uskutečněných předchozích rozhovorů.

Standardizace příznivě ovlivňuje validitu i reliabilitu, eliminuje některé zdroje chyb měření, hlavně subjektivnost záznamu

Můžeme standardizovat:

1. podmínky, v nichž je informace získávána
2. otázky
3. způsob záznamu údajů a jejich vyhodnocování

Kontrolní otázky a úkoly k tématu

Jaký je hlavní rozdíl mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem?

Jakou roli hraje hypotéza v kvalitativním a kvantitativním výzkumu?

Jaká je funkce kvantitativního výzkumu?

Jaká je funkce kvalitativního výzkumu?

Úkoly pro samostudium

1. Je focus group kvalitativní nebo kvantitativní výzkum a proč?
2. Chtějí ženy mít dítě či ne a proč? Vysvětlete přednosti kvalitativního a kvantitativního výzkumu na toto téma.

Základní zdroje ke studiu

HAVLÍK, R. Úvod do sociologie. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1385-7.

PETRUSEK, M. Základy sociologie. Praha: Akademie veřejné správy, 2009. ISBN 978-80-87207-02-4.

DISMAN, M. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.

Kolesárová, K. Životní styl v informační společnosti. Praha: UJAK, 2016.

13. Operacionalizace, předmět a objekt výzkumu, výzkumné cíle, hypotézy, znaky, konstrukce otázek

Anotace

Aby bylo možné sociální jevy přirozeného světa zkoumat prostřednictvím numerického šetření, je třeba provést operacionalizaci, která znamená převod jevů přirozeného světa do formalizovaného systému znaků. Operacionalizace je tvořena několika operacemi, přičemž každá z operací znamená krok od sociálních jevů vytržených z přirozeného sociálního světa k formalizovaným znakům. Výsledkem jednotlivých operací je stanovení výzkumných cílů, hypotéz, seznamů znaků, konstrukce otázek a výzkumného instrumentu a výběrového souboru. Operacionalizace vyžaduje znalost a vymezení základních pojmů podílejících se na uchopení daného výzkumu jako je předmět a objekt výzkumu a definování základního souboru a z něho odvozeně zkonstruování výběrového souboru.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Student získá vhled do procesu přípravy výzkumu od vymezení výzkumných cílů k vypracování výzkumného instrumentu. Pochopí vnitřní logiku celého procesu přípravy výzkumu. To mu umožní kompetentně hodnotit poznatky z jednotlivých empirických výzkumů. Současně studenta připraví na tvůrčí a metodologicky správnou přípravu vlastního výzkumu pro bakalářskou práci. V neposlední řadě přínosem tohoto tématu je seznámení s nosnými kategoriemi a pojmy z empirické metodologie.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

Operacionalizace, operabilita, výzkumné cíle, hypotézy, předmět výzkumu, objekt výzkumu, základní soubor, výběrový soubor, konstrukce výběrového souboru, náhodný výběr, kvótní výběr, volné, polouzavřené a uzavřené otázky, validita, reliabilita.

Obsah přednášky

Operacionalizace znamená převod sociálních jevů přirozeného světa do formalizovaného systému znaků. Tento převod probíhá pomocí několika operací, které na sebe navazují a postupně vedou k formalizovaným znakům. Operacionalizace se skládá z několika operací

1. Stanovení výzkumných cílů.
2. Formulování hypotéz.
3. Vymezení znaků (proměnných), zkonstruování indikátorů-umělých (syntetických znaků).
4. Konstrukce otázek pokrývajících znaky a umožňující verifikaci hypotéz.
5. Na základě vytvořených otázek sestavení výzkumného instrumentu

Výzkumné cíle, vycházejí z předmětu výzkumu a vymezují, čeho chce výzkum v oblasti poznání dosáhnout, co nám má výzkum přinést? Výsledky výzkumu jsou ovlivněny vstupní znalostí o předmětu a objektu výzkumu.

Cíle můžeme rozdělit na:

orientační – pokud jsme měli na začátku málo informací, výzkum nám přináší základní informace o daném jevu

deskriptivní – kvalitativní popis stavu,

explanační – poskytnutí teoretického vysvětlení jevu, případně kauzálních závislostí mezi zkoumanými proměnnými,

sociotechnické – vyústění v návrh sociotechnických doporučení, či výběru optimální varianty z variety možných.

Z výzkumných cílů vycházejí **hypotézy**. **Hypotéza je podmíněný výrok o vztahu mezi dvěma nebo více proměnnými** (tvrzení), které se výzkumem potvrdí nebo vyvrátí.

Hypotéza obsahuje slova (pojmy), která jsou jasně vymezená, skládá se z operabilních pojmů. Hypotéza obsahuje proměnné, které lze zjišťovat a měřit (lze je operacionalizovat). Hypotézy obsahují znaky, které se převádějí do otázek a do výzkumného instrumentu.

U výzkumného instrumentu sledujeme dvě jeho vlastnosti: validitu a reliabilitu.

Validní měření je takové měření, které měří skutečně to, co jsme zamýšleli měřit.

Při přípravě a provádění výzkumů, zvláště experimentů sledujeme platnost (validitu) výsledků. Pokud chceme ověřit validitu instrumentu a jednotlivých otázek a indikátorů provádíme pilotáž, což provedeme stejnou technikou sběru dat, pomocí stejného výzkumného instrumentu a na stejně definovaném základním souboru jako budeme provádět vlastní výzkum. Pilotáž se provádí na malém výběrovém souboru a vyhodnocuje se pouze validita měření na rozdíl od předvýzkumu, v němž se realizují všechny výzkumné fáze.

Reliabilní měření je takové měření, které nám při opakované aplikaci dává shodné výsledky, v případě, že se stav zkoumaného objektu nezměnil.

Reliabilitu lze ověřit prostřednictvím:

1. v čase opakovaného měření, založeno na předpokladu, že se stav objektu v krátkém časovém intervalu nemění a proto by opakovaná měření měla dospět ke stejnému výsledku.
2. mezi-položková reliabilita, neboli konzistence v odpovědích na baterii otázek
3. alternativních forem jedné otázky, která se liší například formulací úvodního stimulu, množstvím nebo řazením nabízených odpovědí a podobně.
4. porovnání více pozorovatelů, kteří hodnotí stejnou situaci, nebo věc.

Operacionalizaci předchází vymezení předmětu a objektu výzkumu. **Předmět** vymezuje na jaký jev (problém, téma) je výzkum zaměřen.

Ovšem tento jev neexistuje sám o sobě, ale existuje s nositelem (médiem) tohoto jevu. Tento nositel (médiem) jevu je nazýván objektem výzkumu.

Objekt výzkumu stanovuje, na kom budou jevy zkoumány. Např. při výzkumu volnočasových aktivit mládeže jsou volnočasové aktivity předmětem výzkumu a mládež je objektem výzkumu.

Při přípravě výzkumu a výzkumného instrumentu formulujeme několik typů otázek.

uzavřené:

alternativní umožňují respondentovi výběr jedné ze dvou předložených odpovědí.

výběrové předkládají respondentovi více variant odpovědí a respondent z nich vybírá jednu, která nejlépe vyjadřuje jeho situaci-názor.

výčtové vyžadují od respondenta, aby z předložených odpovědí vybral všechny, které odpovídají jeho situaci.

identifikační (sociodemografické) charakterizují a identifikují pozici respondenta. Jedná se např. o zachycení věku, pohlaví, vzdělání, profese, příjmu, velikosti lokality bydliště. Při statistickém zpracování se hledají difference mezi takto definovanými skupinami a vybraným znakem.

volné-otevřené znamenají ze všech typů otázek nejnížší ztrátu informace, ale jsou nejnáročnější na zpracování. Respondentovi je položena otázka a respondent na ní vlastními slovy odpovídá. Proto ve srovnání s připravenými odpověďmi dochází k nejnížší ztrátě informace. Následně při zpracování dochází k postupnému zobecňování konkrétních odpovědí a jejich redukce do přijatelného počtu kategorií, aby bylo možné jejich numerické zpracování.

Polouzavřené otázky jsou kompromisem mezi uzavřenou a volnou otázkou. Vedle připravených odpovědí je také možné, aby respondent napsal volné vyjádření k předložené otázce.

Filtrační otázky umožňují část dotazníku-rozhovoru nést se všemi respondenty, protože nemají relevantní odpovědi na část otázek. Např. otázky k volbám u respondentů, kteří se voleb nezúčastnili.

kontrolní-lži skóre tvořící otázky umožňují vyhodnotit pravdivost každého dotazníku, protože sledují konzistentnost otázek ke stejnému tématu formulovaných odlišně.

projekční otázky se vztahují k tématům, o nichž by bylo pro respondenta obtížné se vyjadřovat k vlastní osobě. Takto promítá (projektuje) své názory a svou pozici do jiných subjektů.

Kontrolní otázky a úkoly k tématu

Co je předmět výzkumu?

Co je objekt výzkumu?

Vysvětlete proces operacionalizace.

Co to znamená být operabilní?

Co je hypotéza?

Úkoly pro samostudium

1. Uveďte téma výzkumu a co je v tomto výzkumu objekt a co předmět výzkumu.
2. Proč jsou ve výzkumu používány projekční otázky?

Základní zdroje ke studiu

HAVLÍK, R. Úvod do sociologie. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1385-7.

PETRUSEK, M. Základy sociologie. Praha: Akademie veřejné správy, 2009. ISBN 978-80-87207-02-4.

DISMAN, M. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.

ŠUBRT, J. *Soudobá sociologie VI*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2558-4.

14. Metody sociologického výzkumu

Anotace

Metoda je specifický, jedinečný a ucelený soubor operací vedoucí k vědeckému poznatku. Metoda spolu s předmětem vědní disciplíny definuje vědní disciplínu. Sociologie má bohatou výbavu metod empirického výzkumu, což umožňuje zvolit pro výzkumné téma na základě konceptualizace výzkumu relevantní výzkumnou metodu. Znalost metod empirického sociologického výzkumu umožňuje jak hlubší vhled do výsledků empirických sociologických výzkumů, tak přípravu a realizaci empirického výzkumu. Základní členění metod empirického sociologického výzkumu je na kvantitativní a kvalitativní metody. Na hraně kvalitativního a kvantitativního výzkumu je typologická metoda, která spočívá v konstrukci určitých ideálních typů (modelů) sociální reality, jejich porovnání se skutečností umožňuje analýzu a řešení některých společenských problémů. Typologická metoda má dvě větve. Jedna vytváří ideální typy bez použití empirických dat, druhá větev je postavena na statistickém zpracování a typy vznikají jako výsledkem specifických statistických postupů. Jednou svou větví se typologická metoda řadí ke kvantitativnímu výzkumu, zatímco druhá větev má spíše kvalitativní charakter.

Vzdělávací cíle a výstupy z učení

Základní osou metodologie sociologického empirického výzkumu jsou metody. Pochopení cílů a specifík jednotlivých metod sociologického empirického výzkumu přibližuje studenta k pochopení celkové metodologie empirického sociologického výzkumu a k jeho využití při poznávání sociálních jevů a společenských problémů. Výstupem z učení je rozpoznatelnost jednotlivých metod, odlišitelnost metod a technik sběru dat studentem a schopnost zvolit a využít metodu při výzkumu pro bakalářskou práci.

Klíčová slova a pojmy k zapamatování

Kvantitativní metody, kvalitativní metody, statistická metoda, technika sběru dat, dotazník, standardizovaný rozhovor, hloubkový rozhovor, focus group, typologická metoda.

Obsah přednášky

Metoda (výzkumná strategie) zahrnuje přístup k problému a postupy (operace) shromažďování a způsoby zpracování dat. Je to souhrn činností směřujících k získání informací určitého typu.

Rozlišujeme metody kvantitativního a kvalitativního výzkumu. Zpravidla se rozlišují základní (metody) procedury:

Monografická – podrobný, plastický popis jednoho jevu (jednoho objektu, např. jedno město) Je založena založeno na tom, že ze všech stejných sociálních objektů si vyberu pouze jeden. Předností tohoto postupu je možnost intenzivního výzkumu objektu, což umožňuje hluboké poznání jeho podstaty a všech souvislostí, nevýhodou je pak obtížná generalizace získaných závěrů (zobecnění).

Statistická – studium hromadných, opakujících se jevů. Používají se techniky umožňující snadné zpracování a sběr velkého počtu dat.

Typologická – spočívá v konstrukci určitých ideálních typů (modelů) sociální reality, jejich porovnání se skutečností umožňuje analýzu a řešení některých společenských problémů. Typologická metoda má dvě větve. Jedna vytváří ideální typy bez použití empirických dat, druhá větev je postavena na statistickém zpracování a typy vznikají jako výsledem specifických statistických postupů.

V empirické sociologii typologická metoda, která není často využívána, se vyskytuje ve dvou podobách. Teoretická typologie vytvářející v tradici Weberových ideálních typů teoretické typy tvořící v souhrnu danou typologii. Druhá větev je empirická, používající statistické metody.

Typologická metoda se stala součástí české sociologické metodologie již při revitalizaci sociologie v šedesátých letech. Je zmiňována v první metodologické publikaci té doby „Výzkumné metody v sociologii“ (Kahuda 1966), zabýval se jí významný metodolog šedesátých let Václav Lamser (Lamser 1966) a M. Kubíčková k typologické metodě napsala skripta (Kubíčková 1969). Typologická metoda zaujímá v sociologii specifické místo. Její specifčnost spočívá v pozici mezi empirickými a teoretickými postupy, mezi induktivními a deduktivními operacemi, přičemž dochází i k jejich prolínání. Typy jako výsledek typologické metody jsou postupným cílem na cestě od tříště empirických faktů k teoretickému uchopení společenské reality. Z množiny zdánlivě nesouvisejících dat nachází typologie jejich společnou podstatu, jako dílčí výpověď, sociologický konstrukt společenské skutečnosti, která se skrývá za množinou dat a sociálních jevů

Jedním z hlavních témat typologické metody je její rozdělení na typologii empirickou a ideální, případně bývá také zmiňována typologie syntetická. Podle toho, jaká funkce se od typologické metody očekává, jsou na ni kladeny různé požadavky.

T. W. Adorno staví před konstrukci typů tři kritéria (Levinson 1969). Kritérium plnicí roli generační dimenze. To znamená integrovat rysy a znaky roztroušené a izolované do nových konfigurací, v nichž vykazují určitou jednotu. Druhým kritériem je „kritická dimenze typologie“. T. W. Adorno chápe typizaci sociálního chování v sociální funkci ve smyslu společensky eufunkčních a disfunkčních rolí. Skutečné typy lidí se podle něho pohybují na dichotomické škále od pozice osoby s chováním zcela standardizovaným,

konformním a bezvýhradně socializovaným, k pozici osoby s chováním individualizovaným, autonomním, které je protikladem jakékoliv standardizace. Pozice skutečného typu chování na této škále je výrazem společenské kritiky nositele daného typu. Třetím kritériem je pragmatický účel typologie. Typ napomáhá zkoumané jevy třídit a zpřehledňovat. Tím zkoumané jevy identifikuje a činí přístupnějšími společenskému zásahu a změně. Stává se základem sociální diagnostiky.

T. W. Adorno od typologie očekává plnění kritické funkce. Aby tato funkce mohla být naplněna, musí být respektován rozdíl mezi dvěma základními koncepty typů. Jeden je výrazem empirické reflexe, představuje skutečně existující typy, druhý je typem ve formálně logickém smyslu. Kritická funkce se naplňuje z napětí mezi oběma typy.

V oblasti ideálních typů existuje také monotypologický přístup. Takové typy mají potom do značné míry polaritní charakter, např. vnějšně a vnitřně řízený člověk D. Riesmana (Riesman 1968). Dichotomické jsou také pojmy uvedené F. Tönniesem „Gemeinschaft“ a „Gesellschaft“, Durheimův „mechanický“ a „organický“ typ solidarity, Cooleyho „primární“ a „sekundární“ společenské vztahy.

Pro neempirické či ideální typy je charakteristické, že jsou obtížně testovatelné nebo jsou vůbec netestovatelné. Metodologická větev ideálních typů jako výsledků teoretické typologizace se odvozuje od M. Webera (2009). Na jeho typologii navazují všichni, kdo používají typologickou metodu. M. Weber vycházel z německé tradice „duchovnědného“ přístupu ke společnosti a sociologizoval ji spojováním empirické a teoretické roviny. Vytvořil most mezi historickými a deduktivně vymezenými netestovatelnými typy a typy empiricky a racionálně podloženými. Tvorba ideálních typů předpokládá racionální vzhled do podstatných vztahů, do struktury jevů, vzhled opřený o zkušenostní pozorování a empirické postřehy. Je spojena s Weberovou „chápací sociologií“.

V současné české sociologii se typologií zabývá J. Buriánek, který také zpracoval heslo typologie pro Velký sociologický slovník. Typologii definuje jako: „soustavu typů, která je v sociologii produktem metody stojící na pomezí generalizace a přístupů individualizujících. Místo formulace zcela obecných a většinou značně abstraktních zákonitostí anebo na druhé straně popisu jednotlivých případů směřuje konstrukce typů k vyjádření komplexu specifických příznaků souhrnným pojmovým vyjádřením“ (Petrusek et al., autor hesla J. Buriánek 1996: 1342). Také v Buriánkově vymezení je patrná reflexe hraniční pozice typologie mezi deduktivními a induktivními postupy, mezi teoretickým a empirickým.

Teoretické typy odhlíží od nahodilosti a rozmanitosti reality a zobecňují nejpodstatnější vlastnost. Takto vytvořené typy jsou konzistentní, logické a v souladu s teorií, ze které vycházejí. Avšak nezohledňují, a ani nemohou zohledňovat aktuální proměnlivost společenské reality, a proto jsou za ní poněkud opožděné. Mezi realitou a její teoretickou reflexí bývá časová prodleva, a proto s jistou nadsázkou lze říci, že teoreticky zkonstruované typy mohou vyjadřovat minulé stavy reality, pokud nepoužijeme typy jako prognózu.

Do určité míry to platí i o typologizaci prostřednictvím statistické indukce. Mezi zpracováním výzkumného projektu, sběrem dat a jejich interpretací uplyne čas, v němž dochází v sociální realitě

k dalšímu pohybu. Je zde však jeden podstatný rozdíl, data obsahují i jevy a jejich kvantifikaci, o nichž výzkumník před výzkumem nevěděl a které mohou být dokonce v rozporu s teoretickou představou jevu a sociální reality. Empiricky vytvořené typy nemohou být proto nikdy tak konzistentní a logicko-teoreticky čisté, jako typy vytvořené metodou teoretické dedukce.

Experimentální – smyslem experimentu je poznat vliv nějakého konkrétního faktoru na změnu (chování, jednání, postoje) nějakého sociálního objektu. V sociologii je experiment obtížný, neboť zpravidla nelze přesně kontrolovat jak chování zkoumaného objektu, tak podmínky, za nichž experiment probíhá

Historická – zabývá se jevem z hlediska vývoje.

Pozorování se dělí na: zúčastněné –nezúčastněné, skryté-otevřené pozorování.

Některé metody jako jednu z operací obsahují techniky, zpravidla techniky sběru dat. (standardizovaný rozhovor, dotazník).

Obsahová analýza je zaměřena na analýzu již hotových dokumentů, většinou v psané podobě. Známé jsou analýzy dopisů nebo deníků.

Kvalitativní výzkum má daleko méně oddělených operací a ty jsou prováděny paralelně v jediném kroku. Metodologie výzkumu není vytvářena předem, ale v průběhu sběru dat.

Nejběžněji používané metody kvalitativního výzkumu:

- focus groups (skupinová diskuse)
- zúčastněné pozorování
- hloubkový rozhovor
- analýza osobních dokumentů

Kontrolní otázky a úkoly k tématu

Vysvětlete rozdíl mezi metodami a technikami

Vysvětlete rozdíl mezi kvantitativními a kvalitativními metodami.

Co je to focus groups?

Jak se vytvářejí typy v typologické metodě?

Úkoly pro samostudium

1. Uveďte nejznámější příklady použité typologické metody.
2. Jak zkonstruovala K.Kolesárová typologii životnách stylů?

Základní zdroje ke studiu

- DISMAN, M. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.
- HAVLÍK, R. Úvod do sociologie. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1385-7.
- KAHUDA, F. 1966. *Výzkumné metody v sociologii: Teorie a praxe sociologických výzkumů*: 1. vyd. Praha: SPN, 1966.
- KUBÍČKOVÁ, M. 1969. Typologická metoda v sociologii a společenských vědách. Vyd. 1. Praha: Universita Karlova, 1969.
- LAMSER, V. 1966. Základy sociologického výzkumu. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1966.
- PETRUSEK, M. Základy sociologie. Praha: Akademie veřejné správy, 2009. ISBN 978-80-87207-02-4.
- RIESMAN, D., DENNEY, R. a GLAZER, N. 1968. Osamělý dav: Studie o změnách amerického charakteru. Praha: Mladá fronta, 1968. 365 s.
- ŠUBRT, J. Soudobá sociologie VI. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2558-4.
- WEBER, M. 1998. Metodologie, sociologie a politika. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1998. 354 s. ISBN 80-860-0548-8.

15. Seznam povinné a doporučené literatury a dalších zdrojů

Studijní literatura základní:

- DISMAN, M. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.
- HAVLÍK, R. Úvod do sociologie. 5. vydání, Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1385-7.
- Havlík, R. Aktuální problémy společnosti z pohledu sociologie. Praha: UJAK, 2016.
- KELLER, J. Úvod do sociologie. Praha: SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-39-7.
- KELLER, J. Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON, 2005. ISBN 978-80-86429-52-6.
- Kolesárová, K. Životní styl v informační společnosti. Praha: UJAK, 2016.
- ŠUBRT, J. Soudobá sociologie VI. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2558-4. DISMAN,

Studijní literatura doporučená:

- BAUMAN, Z. – MAY, T. Myslet sociologicky : netradiční uvedení do sociologie. Praha: SLON, 2010. ISBN 978-80-7419-026-1.
- BURIÁNEK, J. Sociologie. Praha: Fortuna, 2008. ISBN 978-80-7373-028-4.
- GIDDENS, A. Sociologie. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-0807-1.
- MUNKOVÁ, G. Sociální deviace : přehled sociologických teorií. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013. ISBN 978-80-7380-398
- PETRUSEK, M. Dějiny sociologie. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3234-3.
- PETRUSEK, M. Společnosti naší doby: populární sociologie (ne)populárních problémů. Praha: Academia, 2011. ISBN 978-80-200-1965-3.
- PETRUSEK, M – MILTOVÁ, A. – VODÁKOVÁ, A. Sociologické školy, směry, paradigmaty. 2. vydání, doplněné. Praha: SLON, 2000. ISBN 80-85850-81-8.
- Velký sociologický slovník. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.
- ZICH, F. Úvod do sociologie. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2011. ISBN 978-80-8675-406-2.